

Bölüm 1

Kent Tarihi Ve Kentlilik

XX. yüzyılın başladığı sıralarda dünya nüfusunun sadece onda biri kentlerde yaşamaktaydı. Aynı yüzyıl biterken durum çok değişmiş, yeryüzündeki her üç kişiden birisi hayatını kentlerde sürdürmeye başlamıştı. Günümüzdeki beklenti ve geleceğe yönelik olarak yapılan çıkarımlar ise, önümüzdeki birkaç on yıl içinde her iki kişiden birisinin kentlere yerleşmiş olacağına işaret etmektedir. Ülkemizdeki durum da, dünyadaki eğilimle benzerlik gösteren bir çizgide evrimlenmektedir. Geride kalan son yüzyıl içindeki bu değişim, özellikle eski dünyanın binlerce yıllık geçmişleriyle, insanlık ve uygarlığın belgesel kanıtları olan tarihsel kentlerini, acil çözüm bekleyen sorunlarla karşı karşıya bıraktı. Bu kentlerin tarihsel dokularıyla, yeni ihtiyaçların dayattığı yapılaşma ve kentleşme biçimleri arasında çatışmalı bir durum yaşanmaya başladı. Değişen zaman ve koşulların doğurduğu ihtiyaçların baskısı, tarihsel kent dokularını geri dönüşüm imkanı bırakmadan yok olma tehlikesiyle baş-baş bıraktı. Geçmişten gelen uygarlık birikiminin taşıyıcısı olan kentsel doku ile yeni yapılaşma arasında ahenkli çözümler bulmak, ivedi bir ihtiyaç haline geldi. Bu ihtiyaç, kentler ve kentleşme hakkında düşünmeyi, ortaya çıkan sorunlara çözümler üretmeyi ve bunları uygulayacak kurumları çeşitlendirmeyi zorunlu hale getirdi. Hızlı kentleşmenin yarattığı ve sorunlara çözüm aranırken, kentlerin tarihi üzerine yapılan çalışmaların da yoğunlaştığı görüldü. Çünkü kentlerin tarihsel serüvenlerini araştırmak, tarihsel deneyimleri öğrenerek kentlerin bugünü üzerine düşünmek anlamına gelmektedir. Bu çalışmalar kentlerin ortaya çıkışları, yerleşme tipi olarak özelliklerinin neler olduğu, nasıl yönetildikleri, planlamanın evrimi ve konut tipleri gibi konularda geçmişte oluşan deneyimleri, yeni kuşaklara aktarmaya başladı. Çok geçmeden kent tarihlerini araştırmamanın, günümüzdeki kuşaklar için işlevsel olduğu fark edildi ve bu araştırmalar yaygınlaştı.

Araştırmalar gösterdi ki, kentler tarihin her döneminde var olan bir yerleşme tipi değildi. Kentlerin ortaya çıkışları, insanların tarımsal üretime ve yerleşik hayata geçişleriyle bağlantılı bir değişim olarak görünmektedir. Tarımsal üretim yaparak beslenen ve geçimlerini bu yolla sağlayan insanların, tarım alanları yakınlarında kurdukları köylerde yerleşik hayata geçtikleri biliniyor. Yerleşik hayatın bu ilk evreleri ile kentlerin kuruluşu ve ortaya çıkışları arasında doğrudan bir ilişki vardır. Tarihsel olarak insanların tarımsal üretim yapmaya başladıkları dönem, kentlerin ortaya çıkışlarını hazırlayan en önemli gelişmeydi. İnsanlık tarihinde bu gelişmenin görüldüğü ve kabaca İÖ. 8000-4000 yılları arasında tarihlenen süreç, Neolitik Çağ olarak adlandırılmaktadır. Hatta bu süreçte bazı yerleşmelerin köy sayılamayacak kadar büyüdüğü de bilinmektedir ve bu yerleşmelerin köy mü, yoksa kent mi sayılmaları gerektiği, bilim adamları tarafından hala tartışılmaktadır. Bu tartışmaya konu edilen neolitik yerleşmelerden birisi de Anadolu'da bulunmaktadır. Burası Konya iline bağlı Çumra ilçesi sınırları içinde yer alan Çatalhöyük'tür.

Çatalhöyük

İÖ.6500 yılından başlayan bir yerleşim alanı olarak, dünyadaki en eski yerleşmelerin ön sıralarında bulunmaktadır. Üstelik yapılan hesaplara göre, neolitik çağın en kalabalık yerleşmesi olduğu da ileri sürülmektedir. İnsanlık tarihi açısından çok önemli bir miras olan Çatalhöyük dışında, Can Hasan, Hacılar gibi neolitik yerleşmeler, Anadolu yarımadasını, yerleşme ve uygarlık tarihi açısından son derece ayrıcalıklı kılmaktadır.

Belirtilen yerler ve benzerlerinin kent sayılıp sayılamayacağı tartışmaları, konumuz açısından önemlidir. Çünkü bir yerleşmenin kent sayılması için, sadece nüfusun çokluğu ve yerleşmenin alansal büyüklüğünün belirleyici olamayacağı, bu tartışmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Yani kent tarihi üzerine çalışmak ve düşünmek, kenti tanıma açısından yararlı olmuştur. Yapılan çalışmalarda, tarım üretimi ve yerleşik hayata geçişten sonraki dönemde, yerleşmelerdeki ilişkilerin farklılaşmaya

başladığı tespit edilmiştir. İÖ. 4000 yıllarında başlayan süreçten sonra, yerleşmelerin bazılarında görülen söz konusu farklılıkların, kent ve köy ayırımında belirleyici olacağı anlaşılabilmektedir. Bazı yerleşimlerde sadece tarımsal üretim karakteri hakim olurken, bazılarında maden işleyen ve çeşitli metal aletler üreten zanaatkarlar ortaya çıkmıştır. Tarım dışı işlerle uğraşan zanaatkarlara, tarım ürünleriyle imal edilen bu aletleri alıp satan veya zanaatkarlara işleyecekleri ham maddeleri temin eden insanlar, yani tüccarlar katılmıştır. Aynı şekilde askerler ve din adamları da, çok geçmeden toplum içindeki yerlerini almışlardır. Tüccarlar alış verişleri sırasında hesap yapmak zorunda olduklarından, yazı ve aritmetik ortaya çıkmıştır. Bu toplumsal değişim, kısa süre içinde yerleşme mekanına da yansımıştır. Ticari mekanlar, pazar yerleri, atölyeler, malların biriktirildiği depolar ve tapınaklar gibi yapıların bulunduğu yerleşmeler görülmeye başlamıştır. Sadece tarımsal üretim yapılan yerlerden mekansal olarak farklılaşan bu yerleşmeler, kentlerin erken tipleri olarak nitelenmektedir. Sayılan bu özelliklere yerleşiklerin hepsini ilgilendiren kararları almak ve uygulamak için yönetsel bir üst yapı oluşması da eklendiğinde, köylere göre tamamen farklı bir yerleşim tipi ortaya çıkmış oldu. Bu özellikleri tekrarlayarak belirtecek olursak, şu başlıklar öne çıkmaktadır: Tarım dışı faaliyet yapılan bir yer olması, zanaatkarların varlığı yani üretimde uzmanlaşma, ticaret ve ticari mekanların bulunması, dışarıdan gelecek tehlikelere karşı önlem alınması yani güvenliğin sağlanması, yönetsel örgütlenmeye sahip olması... Belirtilen özellikler köylere göre farklılık kazanmış yerleşmelerin, yani kentlerin niteliklerini çerçevelemektedir. Bu nitelik ve özellikler toplumsal ilişkiler ve yerleşme mekanında da izlenebilmektedir.

Buraya kadar anlatılanlar, kentlerin uzun süreçler boyunca şekli değişse bile, özü itibarıyla devam eden özellikleridir. Bu özelliklerinden ötürü kenti tanımlamak mümkün hale gelmektedir: Kent, insanların birbirleriyle buluştukları, malların el değiştirdiği, kurumsal hizmet sunulan bir ilişkiler ve kararlar merkezidir. Kentte farklı faaliyet türleri bir araya gelmekte, her bir unsurunun birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu dışa açık bir sistem vücut bulmaktadır. Bu bakımdan kent kendine özgü yanları bulunan ve belli bir mekanda yoğunlaşmış bir yerleşim sistemi olup, karmaşık toplum yapısının birey veya aile düzeyinde çözülemeyecek sorunlarının üstesinden gelmeye olanak sağlamaktadır. Yerine getirdiği işlevlerin sayısı ve karmaşıklığı kenti köyden farklı kılmaktadır.

Bu tanım, yaklaşık olarak endüstri çağına ve sonrasındaki gelişmelere kadar geçerliliğini korudu. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da ortaya çıkan endüstri devrimine kadar kentlerin ticaret, zanaat ve idari alanlardaki belirleyici özelliklerine, sanayii üretimine bağlı ilişkilerin ve yapılanmaların eklendiğini görüyoruz. Bu dönemden sonra fabrika üretimi ve ona bağlı toplumsal dönüşümler, kent ve kentli kavramının değişmesine neden olacaktır. Bu değişimle birlikte kentlerin yönetimleri de dönüşecek, kentler endüstriyel üretim nedeniyle dışarıdan hızlı ve yoğun göç alan yerler haline gelecektir. Belirtilen süreç, özellikle tarihsel kentlerin fiziksel yapılarını tanınamayacak ölçüde farklılaştırırken, kentli profilini de değiştirecektir.

İçinde yaşadığımız kent de, yukarıda belirtilen tarihsel gelişim çizgisini taşımaktadır. İÖ. 3000 yıllarına kadar inen tarihi ile İzmir, bilinmeye ve tanınmaya değer bir kenttir. Bir yerleşme olarak ortaya çıktığı zamandan, İÖ. 800'lü yıllara gelindiğinde İzmir, kent kriterleri taşıyan bir yerleşme olarak bugünkü Bayraklı'da, adını verdiği körfezin karaya ulaştığı noktada kendini göstermeye başlamıştı. İlkçağ Ege dünyasının en erken ızgara planlı, yani sokakların bir-birini dik kestiği, düzgün geometrik planlı kentlerinden birisi olarak tanınmıştı.

Eski İzmir tapınakları, deniz ticaretine elverişli ortam hazırlayan limanı, savunma tesisleri ve yönetsel özellikleriyle bir kent devletiydi. Saldırlara maruz kaldı, kentsel özelliklerini yitirdi tekrar köy haline geldi, ancak yeniden canlanmayı başardı.

Bu kez eski yerinden farklı ama uzak olmayan bir yerde, Kadifekale'nin bulunduğu tepenin yamaçlarında tekrar kuruldu. Çeşitli uygarlıkları tanıdı, Roma dünyasının seçkin kentlerinden birisi olarak anıldı. Bizans İmparatorluğu'nun dinsel merkezlerinden birisi ve onun başkenti seviyesinde kabul edilen ayrıcalıklarla donatıldı. Nihayet Türk Beylikleri döneminden sonra, dönemin dünya devleti Osmanlı İmparatorluğu'nun bir kıyı kenti haline geldi. Küçük bir kasaba iken dönemin koşulları ve bulunduğu yerin sağladığı olanaklar sonucu, Akdeniz dünyasının en önemli liman kentleri arasına katıldı. XVII. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun dünyaya açılan kapısı olma özelliğini kazandı. Sadece ticari yapıları ve hanlarının yayıldığı bölge bile, sıradan bir kentin tamamına denk gelecek genişlikteki bir alanı kaplıyordu.

Kentte kendi mahallerinde yaşayan ve Osmanlı Devleti'nin verdiği ayrıcalıklardan yararlanarak ticaret yapan İngiliz, Fransız, Venedik, Hollanda vb. ülkelerin tüccar kolonileri yer alıyordu. Körfeze gelen giden ve mal indirip yükleyen gemilerin görüntüsü hakim oluyordu. Salgın hastalıkların, depremlerin, yangınların ve ticaretin bağlamında bir kent olarak, önemini korumayı başaran İzmir'in tarihini, acaba İzmirlilerin kaç tanesi bilmektedir? İnsanların yaşadığı yerin nasıl bir kent olduğunu bilmesi, kentte yaşamının farkı ve gereğini anlamasına yardımcı olamaz mı? İzmir'i bilen İzmirli, bilmeyen İzmirli'den daha çok İzmirli olacaklardır.

Çünkü kentlerin değişimi devam etmektedir. Uygur insanlar kentlerini planlamaya, geçmişten getirdiği mirası korumaya ve yeni ihtiyaçların giderilmesi sürecinde, kentlerinin geçmişle uyumlu bir şekilde dönüşmesine çalışmaktadırlar. Ülkemizin kendine özgü koşulları nedeniyle, Türkiye'deki kentler de hızlı bir değişim yaşamaktadır. Bu değişimin binlerce yıllık geçmişe saygılı bir içeriğe sahip olabilmesi için, yeni nesillerin yaşadıkları kentin geçmişini bilmeleri yarar sağlayabilecektir. Üstelik kent bilincine sahip olan, yaşadıkları kente güçlü bir aidiyet duygusuyla bağlı kentliler, o kentin geleceği için teminat demektir. Bu teminatı yaratabilmek de, ancak geçmiş bilgisi ve hatırlamakla mümkün olabilir. Bu tespit, tahmin olunacağı üzere İzmir için de geçerlidir.

İzmir 1950'li yıllardan beri, Türkiye'deki diğer kentler gibi hızlı bir göç almaktadır. Kentli profiline değişmesine neden olan bu göç hareketi, kent sakinlerinin kentle ilişkisinin kopmasına neden olmuştur. Bir bakıma insanların yaşadığı mekana yabancılaşması ve kendisini içinde bulunduğu ortama ait hissetmemesi anlamına gelen bu durum, her kent için olduğu gibi İzmir açısından da talihsizliktir. Çünkü hemen-hemen her kuşağın ürettiği kültürel birikimin bir sonraki kuşağa aktarılamaması, önlenemez bir sonuç olarak yaşanmaktadır. Bu durumun hafıza kaybı demek olduğu açık değil midir? Üstelik kırdan kente göç olgusunun büyük bir hızla değiştirdiği kentli nüfus kompozisyonu da dikkate alınırsa, İzmir'in tarihsel birikim ve kimliğinin tamamen yok olacağını söylemek abartı olmayacaktır. Bütün bu tespitlerin ilettiği sorunlar bağlamının çözümü veya değişimin sorunlar yaratmadan, kentin doğasına ve kimliğine uygun akışının sağlanabilmesi için, İzmir'de yaşayanların yaşadıkları kente aidiyet bağının güçlendirilmesi gereklidir. Aidiyet bağının güçlü olması, insanın yaşadığı mekanı benimsemesiyle ilgilidir. Gündelik yaşamının geçtiği çevreyi benimseyen ve onunla özdeşleşen kentliler, içinde buldukları ortamı tanımanın verdiği bir güven duygusu geliştirirler. Güven duygusunun önemi, geçici bir zaman için bile olsa, başka bir kente gidildiğinde daha somut olarak hissedilir. İnsanların tanımadıkları bir çevre veya kentte kendilerini yabancı görmeleri ve bir süre sonra huzursuzluk duymalarının sebebi; alışkın oldukları mekandan ve kendilerini ait hissettikleri bağlamdan kopuk olarak algılamalarıdır. Aynı durum, yıllardır okuduğu okuldan ayrılıp, başka bir okula giden öğrencilerin yaşayabileceği bir olaydır. Çünkü arkadaşlarından,

öğretmenlerinden ve çevresinden, yani ait olduğu ortamdan kopma söz konusudur. Kentle kurulan aidiyet ilişkisi kent ve kentlilerin uyumunu da ifade etmektedir. İnsanın bu uyumu kendi eliyle bozması, yukarıda söz ettiğimiz yabancılaşmayı ortaya çıkartmaktadır.

Kentli kimliği kazandırma yollarının başında hiç şüphesiz, insanların İzmir'i benimsemesini ve kendini kente ait hissetmesini sağlamak gelmektedir. Kendisini bir yere ait olarak duyumsamak, ancak o yeri kültürel özellikleri ve geçmişiyle tanımakla mümkün olabilir. Yetiştığı kentin yerel ve toplumsal tarihini bilen bir birey açısından, içinde yaşadığı mekan çok farklı anlamlar taşıyacaktır; yaşadığı, eğitim gördüğü ve geçimini sağladığı kent, onun için daha anlamlı görünecektir. Böylesi bir bakış açısı kazanan bireyler, içinde yaşadıkları şehri daha kolaylıkla benimseyecekler ve kendilerini o kentin bir hemşehrîsi olarak hissedeceklerdir. Kentin tarihsel mirasına sahip çıkacak, çevre sorunlarına karşı hassas olabilecek bireyler, İzmir'in geleceğe aktarılmasında son derece yararlı olacaklardır.

İzmir'in tarihsel ve kültürel yapısıyla uyum sağlanamadığı taktirde, İzmirli olabilmek de mümkün olamayacağına göre, kentli kimliği ve kentli bilinci yaratmak için çalışmak ivedi bir ihtiyaç haline geliyor. Kentli bilinci oluşturmayla hatırlama ve geçmiş bilgisi arasında güçlü bir ilişki bulunuyor. İzmir'in yaşadığı tarihsel serüveni canlı tutacak, tarihsel yapıları ve mekanları tanıdık hale getirecek, tarih içinde İzmir'deki yaşamın değişim dinamiklerini ortaya koyacak çalışmalar, geçmişle bugünün bağdaşmasını hazırlayacaktır. Dolayısıyla değişimin doğal ve sindirilebilir bir seyir izlemesi mümkün olacağından, İzmir'i bağlamından koparan ve geçmişine yabancılaştıran bir dönüşümün tahripkar etkisinden koruyabilmenin ön koşulu sağlanabilecektir. Tahmin edileceği üzere söz konusu ön koşul yaşadığı kenti tanıyan, bilinçli ve aidiyet bağı güçlü İzmirli olması anlamına gelmektedir.

Bölüm 2

İlk Çağlarda İzmir

Smyrna/İzmir İsminin Anlamı:

İzmir'in bir yerleşim alanı olarak ortaya çıktığı dönemlerden başlayarak, farklı isimlerle anılmış olduğuna dair ileri sürülen görüşler bulunmaktadır. Ancak kısa sürelerle de olsa, kullanıldığı sanılan bu isimlerin hiç birisi, Smyrna adı gibi sürekli ve kalıcı olamamıştır. Zaten bugün İzmir olarak kullandığımız isim de, Smyrna kelimesinin dönüşmüş biçimidir. Smyrna kelimesinin daha erken biçimlerinin Samorna veya Smurna olduğu da iddia edilmektedir. Ancak kesin olarak izlenebilen gelişim, Smyrna biçimiyle ilgilidir. Smyrna ismi, kentin uzun tarihi boyunca varlığını sürdürmüş ve Türkler tarafından fethedildikten sonra İzmir şeklinde söylenmeye başlanmıştır. Smyrna kelimesinin başına, Türkçe söylenişi sırasında İ sesi gelmiş ve İsmir olarak telaffuz edilmeye başlanmış, daha sonra da bugün kullanılan İzmir biçimine dönüşmüştür.

Kentlerin isimlerinin anlamı, onların geçmişleri hakkında bazı ipuçlarını barındırabilmektedir. Bu ipuçları, kentlerin kuruluşları veya geçirdikleri dönüşümlere ışık tutabileceği için önemlidir. İzmir buna iyi bir örnektir. Çünkü Smyrna ismi kentin kuruluş hikayesine dair izler taşımakta; kelimenin İzmir şekline dönüşmesi ise, kentin bir kültürel yapıdan başka bir kültürel ortama geçmesini simgelemektedir.

İlk çağlarda kentlerin koruyucusu olduğu düşünülen veya kentte yaşayanların karşılaştığı sorunların çözümüne katkıda bulunduğu var sayılan doğa üstü güçlere inanılırdı. Bu nedenle doğa üstü güçleri temsil eden mekanların yakınında kent kurmak, insanların genel eğilimiydi. İşte kentimizin de Smyrna kelimesiyle adlandırılmasında, kurulduğu yerin yakınında böyle kutsal bir alanın bulunmasının etkili olduğu sanılmaktadır. Bu kutsal alanın, Halkapınar kaynağı ve bu kaynağın oluşturduğu gölcük olduğu

iddia edilmektedir. 19. yüzyılda İzmir'e gelen Avrupalı seyyahların Diana Hamamları adıyla bahsettikleri Halkapınar kaynağı ve gölünün, ana tanrıça tapınma alanı olduğu da sık tekrarlanan bir bilgidir.

Bundan dolayı Smyrna/İzmir adının Ana Tanrıça Kaynağı/Gölcüğü veya en azından Ana Tanrıça/Kutsal Ana anlamlarıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Halkapınar kaynağı ve bu kaynağın oluşturduğu gölcüğün çevresi, kentin uzun tarihi boyunca bir ziyaret yeri olma özelliğini sürdürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu döneminde de İzmir halkının bir mesire ve eğlence yeri olarak tercih ettiği bir alandı. Ünlü seyahatnamesi ile tanıdığımız Evliya Çelebi'nin, XVII. yüzyıl ortalarında İzmir'i ziyaret ettiği bilinmektedir. Evliya Çelebi, İzmir'e girerken yolunun geçtiği Halkapınar'ı canlı bir şekilde tasvir etmekte ve İzmir halkını bu bölgede eğlenirken gördüğünü belirtmektedir. Halkapınar kaynağı, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında İzmir'in içme suyu ihtiyacı için kullanılmaya başlamıştır. Bu nedenle su kaynağı kesilen gölcük kurumuş ve daha sonra da doldurulmuştur. Halkapınar gölcüğünün yeri yaklaşık olarak bugünkü Atatürk stadyumu ve çevresine denk düşmektedir. Kentin ismini aldığı bu doğal ve tarihi mirasın bugüne ulaşmaması, İzmir açısından talihsizlik olmuştur.

Smyrna'nın İzmir şekline dönüşümü ise, kentimizin kuruluş dönemlerinden başlayıp İon, Roma ve Bizans devirlerinde sürdürdüğü kültürel yapıdan, Osmanlı kültür ortamına geçişi temsil etmektedir. İS. XI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Türklerle tanışan İzmir ve çevresi, bu tarihlerden sonra İS. XV. yüzyıla kadar zaman-zaman Türk egemenliğinde kaldı. Bu süreç içinde başlayan Smyrna'nın İzmir şekline dönüşümü, 1426 yılında kesin olarak Osmanlı egemenliğine geçmesiyle tamamlanacaktır.

İzmir'in Kuruluş Yeri

İzmir'in kuruluş tarihi ve yeri konusunda tartışmalı bilgiler bulunmakla birlikte, kentin başlangıcı hakkında bugün Bayraklı semtinde yer alan ve Tepekule olarak tanınan ören yerinin, eski İzmir'in kuruluş yeri olduğu bilinmektedir. Bu ören yerinin aslında bir yarım ada olduğu sanılmaktadır. Eski İzmir'in bulunduğu yarım ada dar bir kıstakla ana karaya bağlıydı. Fakat körfeze akan derelerin binlerce yılda taşıdığı malzeme denizin dolmasına ve bugünkü hattına çekilmesine neden olmuştur.

Burasının kuruluş yeri olarak seçimi, dönemin kaygılarına yeterince cevap vermektedir. Çünkü dışarıdan gelecek saldırılara karşı savunma kolaylığı sağlamaktadır. Karadan gelecek saldırılar sadece yarımadaı ana karaya bağlayan kıstak üzerinden gerçekleştirileceğinden, dar bir alanda kontrol etme şansını artırıyordu. Denizden gelecek saldırılar ise, daha kente ulaşmadan izlenebiliyor ve Smyrnalılara önlem alma olanağı sağlıyordu.

Kuruluş yerinin tercihinde öne çıkan faktörlerin başında güvenlik kadar ticari aktivite de belirleyiciydi. Bir yarım ada üzerinde bulunuşu, kente doğal bir liman imkanı sağladığından, deniz ticaretine uygun ortam hazırlıyordu.

İzmir'in bu ilk kuruluş yerinin tercih edilmesinde başka hangi nedenlerin etkili olduğunu anlamak için, yakın çevresine bakmak yararlı olabilir. Bayraklı'da eski İzmir'in kuruluş yerine baktığımızda, hemen yakın çevresinden denize dökülen küçük derelerin varlığı dikkat çekiyor. Bu dereler, verimli tarım arazilerini sulayarak denize ulaşıyordu. Körfezin bitiş noktasından başlayarak, günümüzde Belkahve geçidine kadar uzanan ovanın o dönemde kimi yerleri, özellikle denize yakın kısımları yarı bataklık olsa bile, yine de tarım yapmaya elverişli alanların varlığı biliniyor. Bu geniş ovanın, kentin beslenme ihtiyacını karşılama açısından avantaj sağladığı kesindir. Anlaşılacağı üzere kuruluş yeri, hem deniz ticareti hem de tarımsal olanaklara sahip bir noktada bulunuyordu. Ticaret ve zanaatla uğraşan kentlilerin beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasında bu olanakların ne kadar önemli olduğu açıktır.

Dolayısıyla seçilen yer savunma, güvenlik, iktisadi faaliyetler ve beslenme imkanları bakımından önemli avantajlar sağlamaktaydı.

Eski İzmir'in Kuruluşu ve KurucularıEski İzmir'in kuruluş tarihi ve kurucularının kim olduğu hakkındaki bilgilerimiz iki kategoride toplanabilir. Bu kategorilerden birisinin, henüz kanıtlanamamış olan söylence niteliğindeki bilgilerden oluştuğunu belirtebiliriz. Bu söylencelerden birisi, İzmir'in ilk kurucularının Amazonlar olduğuna dairdir. Bir diğeri ise, kentin efsanevi Frigya kralı Tantalos'un ismi etrafında gelişir. Hatta Tantalos'a ait olduğu iddia edilen bir mezar da bulunmaktadır.

Söylencelerin bir diğeri versiyonundaysa, kentin kurucularının Lelegler olduğu dile getirilmektedir. Ancak söylence kaynaklı bu bilgilerin hiç birisi, arkeolojik kazılar yapılan Bayraklı yerleşim alanından elde edilen verilerde kanıtlanma şansı bulamamıştır.

İzmir'in kuruluşu hakkında elde bulunan bilgilerin ikinci kategorisini, tarihsel kayıtlar ve arkeolojik verilerin oluşturduğunu belirtmek gerekmektedir. Bayraklı'da yapılan kazılarda elde edilen buluntular, İzmir'in kuruluşunun İÖ. 3000 yıllarına kadar indiğini göstermektedir. Ancak İzmir'in kuruluşuna ilişkin tarihlendirmenin, kazıların ilerlemesi ve daha erken yerleşim tabakalarına ulaşılması durumunda, belirtilenden daha önceki yıllara gidebileceği de düşünülmektedir.

Yapılan araştırmalar İzmir'in bir Aiol kenti olduğunu göstermektedir. Bir dönem Hitit İmparatorluğu'nun nüfuz alanı içine girse de, Aiol kenti olma özelliğini İonia'luların kenti ele geçirmelerine kadar sürdürdüğü bilinmektedir. İzmir'in kurulduğu yarımada, Aiolis ve İonia bölgelerinin sınırında bulunuyordu.

Bu konumu eski İzmir'in geleceğinin oluşumunda önemli rol oynamıştır. Çünkü İonia'lular sınırlarındaki bu Aiolis kentini, avantajlı konumundan ötürü ele geçirme konusunda girişimde bulunmakta gecikmemişlerdir. Bu dönemdeki gelişmeler, İon kentlerinin ticaret yoluyla zenginleşmesi ve güçlenmesini beraberinde getirmişti. Aralarında oluşturdukları birlikle güçlü bir ticari ağ kuran on iki İon kentinin, Ege kıyılarındaki etkinlikleri artmıştı. İÖ. 800 dolaylarında gerçekleşen bu birlik, İon kentlerinin özgürlüğünü yok etmediği gibi, bir birleriyle rekabetlerini de engellemiyordu. Dolayısıyla canlı bir ticari ortam yaratılmış oluyordu. Büyük ihtimalle avantajlı konumundan dolayı, ticari faaliyetlerini İzmir körfezinin son noktasına kadar yaymak isteyen İonia'lular, sınırlarındaki bu Aiol kentini ele geçirdiler. İzmir'i ele geçirenlerin on iki İon kentinden Kolophon veya Efes olduğu sanılıyor.

Mitoloji daha çok Kolophon'luları öne çıkarıyor. Buna göre İÖ. 700 yıllarında, Kolophon'da politik çekişmeler nedeniyle halk ikiye bölünmüştü. İkiye bölünen Kolophon'lulardan bir bölümü, kentlerini terk etmek zorunda kalır ve İzmir'e sığınır. Ancak daha sonra İzmir'in yerlilerini kentten sürerek kenti ele geçirirler. Kentlerini İon'lara kaptıran İzmir halkı, anlaşmak zorunda kalırlar. Anlaşmaya göre kentte kalan eşyalarını alabilecekler ve İzmir işgalcilere bırakılacaktı. Herodotos'a göre bu anlaşmaya uyuldu ve İzmir bundan sonra bir İon kenti haline geldi. Söylencenin anlattığı, İzmir'in bir Aiol kentinden, İon kenti haline gelişidir. Fakat esas sebep İonia kentlerinin aralarındaki birlik sayesinde güçlenmeleri ve ticari açıdan önemli bir mevkide bulunan İzmir'i etkinlikleri altına alma istekleri olmalıdır.

Deniz ötesi kolonileri aracılığıyla iyi işleyen bir ticaret ağına sahip olan İon'ların İzmir'i ele geçirmeleri, kentin tarihinde hızlı bir dönüşüme neden oldu. Çünkü ticaret aracılığıyla kısa sürede zenginleşti ve gelişti. İÖ. VII. ve VI. yüzyıllarda İon kentlerinin kurdukları ticaret kolonileri aracılığıyla çok zenginleştikleri biliniyor. Tahmin edileceği üzere bu durum, İzmir'in yaşamına ve fiziksel yapısına yansımakta gecikmemiştir. Kentin zenginliği ve gelişkinliği komşu Lydia'luları harekete geçirdi ve

İzmirliilerle savaşa girdiler. İÖ. 610-600 sıralarında Lydia orduları, kenti ele geçirmeyi başardı. Lydia'lılar daha sonra kenti yıkıp tahrip ettiler. Ancak İzmirliiler kentlerini yeniden kurmayı başardılar.

Eski İzmir'in çöküşü, Anadolu'da Pers istilasının sonuçlarındandır. Pers İmparatoru, orduları Anadolu'da ilerlerken, Lydia krallığına karşı Ege'nin kıyı kentlerinin kendisini desteklemesini istemişti. Bu isteğine uymayan Ege'nin kıyı kentlerini cezalandırmak amacıyla, Pers İmparatoru Lydia'nın başkenti Sardes'i ele geçirdikten sonra, diğer kıyı kentleriyle birlikte İzmir'e de saldırdı. Pers ordularının saldırısı sonucu, İÖ. 545 yılında İzmir tahrip edildi. Bu tahribattan sonra, Bayraklı'daki yerleşim alanında bir daha kent düzeninde bir yerleşim oluşamadı. Bundan sonra köy büyüklüğünde ve örgütsüz bir yerleşim olarak devam etti. Böylece İzmir kentinin ilk evresi sona erdi. Ancak kentin hikayesi devam edecektir.

İzmir'in bu ilk döneminden günümüze ulaşan eserler ve kalıntıların neler olduğunu belirtmek yararlı olabilir. Her şeyden önce yukarıda adı geçen, fakat hakkındaki mitolojik kayıtları anlamlı kılacak kanıtlar bulunamayan, kral Tantalos'a ait olduğu söylenen bir anıt mezara değinmeliyiz. XIX. yüzyılın başından beri efsanevi kral Tantalos'a ait olduğu iddia edilen bu mezar, yine Bayraklı sirtlarında bulunmaktaydı.

Bu anıt mezarın Tantalos'un olup olmadığı belli değilse de, İzmir tarihi için son derece önemli olduğu kesindir. Yapılan incelemelere göre, İÖ. VI. yüzyıla tarihlenen ve bir Pers valisi veya yöneticisinin mezarı olma ihtimali yüksek olan mezar, ne yazık ki tahrip edilmiştir. XIX. yüzyıl başında mezarın iç yapısını anlamaya çalışan seyyahların başlattığı tahribat süreci, daha sonra da devam etmiştir. Bayraklı sirtlarında yer alan diğer mezarlar gibi bu anıt mezar da, gecekonduların arasında kaybolmuştur. Mezarın taşları sökülmiş ve yapılan inşaatlarda kullanılmıştır. Bugünkü kalıntısı, XIX. yüzyılda keşfedildiği dönemdeki çizimlerinde resmedilen görünümünden çok uzaktır.

İzmir'in bu ilk döneminden geriye kalan en önemli miras, şehrin kendisidir. Bayraklı'da bulunan ören yeri, yapılan kazılarla her geçen gün biraz daha açığa çıkartılmaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda kentin izgara planlı, yani bir-birini dik kesen sokaklarla örülü bir yapıda olduğu anlaşılmıştır. Kente ilişkin önemli bulgular arasında iki tapınak, şehrin surları, sivil mimari örnekleri, cadde, sokak ve çeşmeler sayılabilir.

İzmir'in Yeniden Kurulması

İzmir'in yeniden kurulması, Türkçe'de Büyük İskender diye bilinen Makedonyalı Alexandros'a bağlanır. Büyük İskender İran seferinin başlarında, İÖ. 334 yılında Pers İmparatorluğu'nun Anadolu'daki ordusunu yendikten sonra, ordularıyla Efes üzerine ilerlemiştir. Bu hareket sırasında İzmir yöresine geldiğinde, söylenceye göre şimdiki Kadife kale civarında ilahi bir işaret almış ve kendisinden orada yeni bir Smyrna kenti kurması istenmişti. Kuracağı kente eski Smyrna'lıların soyundan gelenleri toplayarak yerleştirmesi de belirtilmişti. Bunun üzerine İskender, komutanlarına kentin yeniden kurulması için emir verdi.

Kurulan kentin yerinde daha öncesine ait bir yerleşimin bulunduğu ve Kadifekale'nin yapıldığı alan civarında bir kutsal alanın varlığı hakkında, yine bazı rivayetler olduğu bilinmektedir. Ancak kentin kuruluşunun İskender'in önde gelen iki komutanı tarafından gerçekleştirildiği kabul edilmektedir. Bilindiği üzere Kadifekale bu dönemin bir hatırası olarak kentin üzerinde bir taş gibi durmaktadır. Kadife Kale aynı zamanda kentin iç kalesi konumundaydı. Ancak elbette bu kale, günümüze ilk yapıldığı dönemdeki özellikleriyle ulaşmamıştır. Kale Roma, Bizans, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde de kullanıldığı için bu dönemlerde geçirdiği tamirlerin izlerini taşımaktadır. Fakat kentin kuruluş hikayesinde yer alan bir unsur olduğundan dolayı, İzmir için son derece önemli bir anıt belgedir.

Bu ikinci kuruluş yerinde kent, Kadife Kale yamaçlarından aşağıya, denize doğru uzanıyordu. Kentin varlığı yine deniz ticaretiyle yakından ilgiliydi. Çünkü kentin konumlandığı alan yüksek bir tepe, yani Kadife Kale'nin bulunduğu yer ile küçük bir koydan oluşan doğal bir liman arasında bulunuyordu. Kent esas olarak bu doğal limanın var ettiği bir yerleşim olacak ve geleceği bu limanın canlılığına göre şekillenecektir. Belirttiğimiz gibi, iç kale konumunda olan Kadife Kale ile liman arasında da kentin dış surları yer alıyordu. Kentin doğu surları Kadife Kale'den aşağıya bugünkü Basmane'ye iniyor ve oradan da denize paralel bir şekilde şimdiki Hisar camii'nin bulunduğu yere uzanıyordu. Kentin batısındaki surlar ise, yine Kadife kaleden başlıyor ve şimdiki Bayram yeri civarına uzanıyor, oradan da Hükümet konağı yakınlarından denize ulaşıyordu. Bu surların doğu ve batı yönünde bulunan her ikisinde de, kentin kapıları yer almaktaydı.

İzmir İÖ. 3. yüzyıl başlarında Efeslilerin tavsiyesi üzerine on üçüncü üye olarak İon kentleri arasındaki birliğe kabul edildi. Hellenistik dönemdeki savaşlar sırasında "özgür kent" statüsünü korumayı başardı. Ancak bu savaşlar sonunda, İonia kıyı kentleri Bergama krallığının üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldılar. Bergama krallığına bağlı bir kent olarak İÖ. 133 yılına kadar yaşayan İzmir, bu yılda ölen Bergama kralı III. Attalos'un vasiyeti gereğince, krallık Roma İmparatorluğu'na katılınca, diğer İon kentleriyle birlikte Roma topraklarının bir parçası oldu.

Roma İmparatorluğu Döneminde İzmir (İÖ. 133-İS.395)

İzmir, Roma İmparatorluğu döneminin ilk yıllarında bir ayaklanmanın yarattığı karmaşadan etkilenmiştir. Bu ayaklanma aslında Bergama kralı III. Attalos'un vasiyeti gereğince, krallığın Roma'ya geçmesine karşı başlayan bir hareketti. Hareketin önderi ise, Attalos'tan önceki Bergama kralının oğlu olduğunu iddia eden Aristonikos isimli birisiydi. Aristonikos, kuracağı krallığa "Güneş Ülkesi" adını vereceğini ve Roma'ya karşı başlattığı ayaklanmada kendisine yardım eden köleleri özgür yurttaşları sayacağını vaat ediyordu. Ayaklanmanın başlarında Aristonikos'un orduları başarılar elde etmiş olsa da, sonunda Roma orduları İÖ.130 yılında denetimi ele almayı başardılar. Aristonikos ise İÖ. 129 yılında Roma'da idam edildi. Bu olaylar sırasında İzmir ayaklanmayı desteklemediği için, Roma İzmir'i özgür kent statüsüyle ödüllendirdi.

Bu olaydan sonra İzmir'in Roma döneminde giderek önem kazandığı ve ticaret kenti olma özelliğini geliştirmeye başladığı görülüyor. Ancak kentin bu gelişimi zaman-zaman kesintiye uğruyordu. Kesintinin nedenlerinden birisi Romalı komutan ve yöneticilerin arasındaki iç çekişmelerdir. Bir diğeri de dış saldırılardır ki, İzmir bu saldırılardan etkilenmiştir. İÖ. 88-85 yılları arasında Pontos krallığı'nın Roma topraklarına doğru yönelen ve İzmir'i de içine alan saldırıları özellikle belirtilmelidir. Kent bu dönemdeki savaşlar nedeniyle bir duraklama geçirmiştir. Üstelik Pontos kralını desteklediği için "özgür kent" statüsü de elinden alınmıştır.

Ancak bu ve benzeri olaylar nedeniyle kentin gelişimi kesintiye uğrasa da, bunlar geçici olmuştur denilebilir. Hatta kentin önem kazanmasından dolayı, Anadolu'ya gelen Roma imparatorları İzmir'e de uğramışlardır. İmparator Hadrianus İS. 121-125 yıllarındaki gezisinde İzmir'e de gelmiştir.

İzmir'in bu dönemde yaşadığı en önemli olay ise İS. 178 deki depremdir. İzmir'de görülen en şiddetli depremlerden biri olduğu kabul edilen bu doğal afet, kenti yerle bir etmiştir. Kentin uğradığı yıkım o denli büyüktür ki, yeniden imarı için imparatorluk desteği gerekmişti. Bu imar faaliyetinde imparator Marcus Aurelius'un büyük katkısı oldu ve kent adeta yeniden kuruldu.

Roma İmparatorluğu döneminde kentin pek çok eser kazandığı bilinmektedir. Dönemin yazarları İzmir'den hayranlıkla söz etmektedir. Cadde ve sokaklar taş döşeme ile kaplanmış, kentin görüntüsüne Roma mimarisi hakim olmuştur. Ancak ne yazık ki, bu eserlerden büyük çoğunluğu günümüze ulaşamamıştır. Fakat Roma dönemi eserlerinden bazılarının kalıntıları, İzmir'in geçmişten getirdiği izler olarak kentte yaşamaktadır.

Günümüze ulaşamayan eserlerin başında, sadece yeri belli olan ve tamamen ortadan kalkmış bulunan Tiyatroyu sayabiliriz. Ayrıca tiyatro gibi Kadifekale'nin alt taraflarında yer alan Stadyum da bu eserlerden bir diğeridir. İç limanın yakınlığında olduğu tahmin edilen İzmir'in ticari agorası da günümüze ulaşamayan yapılardandır.

Her türlü tahribata uğramasına ve bakımsızlığına rağmen, büyük bölümü günümüze ulaşabilmiş olan devlet agorası, Roma dönemi yapıları içinde en dikkat çekici olandır. İS. 178 deki deprem sonrasında tamir edilmiş şeklini yansıtan agoranın bir bölümü de, kazı çalışması yapılmadığı için toprak altındadır. Kazılarda elde edilen Poseidon ve Demeter heykelleri bugün İzmir Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

Heykellerin işleniş ve sanatsal inceliği agoranın ihtişamı hakkında fikir verecek niteliktedir. Bugün önünde ve çevresinde yer alan yüksek yapılar tarafından kapatılmış olan agoranın varlığı, meraklılar dışında neredeyse unutulmuştur. Bu önemli kentsel mirasın, hak ettiği ilgiyi gördüğünü söyleyemeyiz.

Kentin bu döneminde yaptırıldığı bilinen çeşmelerden ve yollardan günümüze ulaşan olmamıştır. Kentin iki ana yolu olan altın yol ile kutsal yol, bu kayıpların içinde öncelikle belirtilmesi gerekenlerdir. Ancak imparatorluk yoluna veya altın yola ait olduğu sanılan küçük bir parça, bugün öğretmen evinin arkasındaki Pazar yerinde İpek yolu restoranının önünde izlenebilmektedir.

Bunlara ilaveten Buca-Şirinyer yolunun sağ tarafında yer alan büyük su kemerleri de Roma döneminden günümüze ulaşmış olan altyapı eserlerindedir. Su kemerleri, hem mimari tasarımları açısından hem de bir kentin su ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılan yatırımların göstergesi bakımından belgesel özellik taşımaktadır.

Roma İmparatorluğu İS. 395 yılında ikiye ayrıldı. Bu bölünmede Anadolu, dolayısıyla İzmir, Doğu Roma toprakları içinde yer aldı. İS.476 yılında Batı Roma'nın yıkılmasıyla birlikte Doğu Roma, yani Bizans İmparatorluğu bölgenin hakimi oldu. İzmir de, Bizans İmparatorluğu'nun önemli bir kenti olarak varlığını sürdürdü.

Bölüm III

Bizans devrinde İzmir ve Türk döneminin başlangıç yılları;

Bizans İmparatorluğu dönemi İzmir'inin, canlı bir kent olduğunu söylemek zor görünüyor. Bizans döneminden günümüze dikkat çekici her hangi bir kentsel unsurun ulaşamamış olması, bu düşünceyi doğrular niteliktedir. Bizans İmparatorluğu'nun son döneminden beri, İzmir'de kent alanını tahrip eden yangınlar, depremler, savaşlar ve insanların yeni ihtiyaçlar için kent dokusunu değiştiren müdahalelerinin, bu dönem eserlerinin yaşadığımız günlere ulaşmasını engellediği düşünülebilir. Ancak bu açıklama çok geçerli görünmemektedir. Bu sonucun oluşmasında etkili olan bir neden, kente yeni yatırım yapılmamasıdır. Zaman-zaman yapılan yatırımlar ve inşa edilen eserler de, depremlerde tahrip olmuştur. Bir diğer neden ise, Hıristiyanlığı resmi din olarak benimseyen Bizans İmparatorluğu'nun, çok tanrılı inanç dönemlerinden kalan eserleri kendi dinleri açısından aykırı bulmaları anlayışıdır. Kendilerinden önce kentte yaratılmış olan eserlerin malzemesi, inşa edilen dinsel yapılar için kullanılmıştır. Aynı şekilde sökülen eserlerin sütunları ve diğer mimari elamanları başkent Konstantinopolis'e taşınarak saray ve tapınak benzeri anıtsal binaların yapımında kullanılmıştır. Roma döneminde yapılan eserlerden Su Kemerleri, Agora ve Kadifekale'nin sağlam kalması tesadüf değildir. Çünkü gerek su kemerleri, gerek Agora ve gerekse Kadifekale, Roma dönemindeki kullanım amaçlarına uygun olarak, Bizans döneminde de kullanılmaya devam edilmiştir. Ticari bir mekan yani Agora ve bir savunma yapısı olan kale, Bizanslılar için de işlevliydi. Kentin su ihtiyacını karşılayan altyapının önemli parçası olan su kemerlerinin yıkılması da düşünülemezdi. Fakat

Roma ve öncesi dönemlerde kullanılan kutsal alanlar ve tapınaklar, Bizanslıların inançlarına karşı bir anlayışı yansıttığı için yıkılmaktan kurtulamamışlardır.

Zaten İzmir'in bu dönemdeki gelişimi de, bu çıkarımlara uygundur. Bizans İmparatorluğu'nun erken dönemlerinden itibaren İzmir'in dinsel bir merkez olarak öne çıktığı bilinmektedir. Hıristiyanlığın Anadolu'da yayılma sürecinde ortaya çıkan yedi kiliseden birisi de İzmir'de bulunmaktaydı. Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, Hıristiyanlığı yaymaya çalışan azizlerin faaliyetlerine de sahne olan İzmir ve çevresi, bu dönemde bir çekişme dönemi geçirir. Bu çekişmelerin kent üzerindeki etkisi, Bizans İmparatorluğu'nun Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesiyle azalmış ve daha dingin bir döneme girilmiştir. Daha sonrasında İzmir'in Bizans döneminde sahip olacağı karakterin oluşması, yani bir dinsel merkeze dönüşmesi söz konusudur. İzmir, Bizans döneminde dinsel merkez olma özelliği nedeniyle başkent Konstantinopolis düzeyine çıkarıldı. İmparator Leon İzmir'i Konstantinopolis dışındaki kentlerin başkenti olarak ilan etti. İzmir bu özelliklerinden dolayı "kendi kendini yönetebilen kent" unvanıyla anılıyordu. Anlaşılacağı üzere kentin yapısı tamamen değişiyordu. Fakat hemen belirtmek gerekir ki, İzmir yapısal değişimle birlikte farklı bir kimliğe bürünse de, kent yeni kimliğiyle önem kazandığı bir sürece girmişti.

Kent idari ve dinsel merkez olma özelliği kazanarak gelişkin bir düzeye ulaşmakla birlikte, İS. VII. yüzyılın başlarından itibaren, bazı dış saldırılara maruz kaldığı için gelişimi kesintiye uğramaya başladı. 608 yılındaki Sasanî'lerin saldırılarını, 637 yılından başlayarak bir süre devam edecek olan Arap akınları izledi. Emevi Devleti'nin Bizans İmparatorluğu'na karşı yürüttüğü akınlar, İzmir ve çevresine de ulaştığı için, İzmir hem güvenlik sorunlarıyla karşılaşmış hem de ekonomik faaliyetler olumsuz etkilenmiştir. Emevi ordularının Bizans'ın başkenti Kostantinopolis üzerine yönelen saldırıları, Ege kıyıları ile birlikte İzmir'i de etkisi altına almıştır. Bunlardan 665 yılındaki Emevi seferinde, İzmir Arapların eline geçti. 671-72 seferinde Emevi ordularının kışı İzmir'de geçirdikleri bilinmektedir. Aynı şekilde 716 yılında İzmir ve çevresine yönelen bir akından daha haberdarız. Emevi orduları bu sefer sırasında Sardes ve Bergama'yı ele geçirdiler. Bu sırada İzmir'i de kuşattılar ancak şehre giremediler. Bu seferden sonra Arap ordularının İzmir ve civarına yöneldiği görülmektedir.

Dış saldırılar yanında iç sorunlar da, İS. VII. yüzyıl boyunca İzmir'i olumsuz etkilemiştir. VII. yüzyılın ilk çeyreğinin bittiği yıllarda başlayan ve kısa sürede Bizans İmparatorluğu'nun bütün bölgelerini etkisi altına alan, "kutsal resim kırıcılığı" adıyla anılan hareket, İzmir'de de yaşanmıştır. Kiliselerde bulunan dinsel tasvirlerin kaldırılmasını isteyenlerle, bu resimlerin ibadeti ve Hıristiyanların inancını güçlendirdiğini savunanlar arasındaki çekişme, çok şiddetli bir biçimde yıllarca devam etti. Bizans toplumunu bir iç savaşa sürükleyen bu akım giderek yaygınlaştı. Bir süre sonra sadece kiliselerdeki tasvirlerin kırılması bağlamından çıktı. Anadolu'nun Hıristiyanlık öncesi döneminden kalan antik kentler, heykeller, tapınaklar ve diğer mimari eserler, üzerlerindeki tasvirler nedeniyle saldırıya uğramaya başladı. İzmir'in de bu akımdan payına düşeni aldığını ve yukarıda değindiğimiz gibi kentin Roma ve öncesi dönemine ait eserlerinin tahrip edildiğine kuşku yoktur. Büyük bir tedirginlik ve terör ortamı yaratan bu çekişme, maalesef kentin tahribatı yanında, kentin ekonomik yaşamını da olumsuz etkiledi.

Tahmin olunacağı üzere bu dış ve iç sorunlar, İzmir'in gelişimini engelledi. Ancak IX. yüzyıldan itibaren İzmir'in canlanmaya başladığı görülmektedir. Bu dönemden başlayarak, Bizans topraklarına denizden gelen tehlike vb. saldırılara karşı, İzmir Bizans donanmasının üssü olarak kullanılmaya başlandı. Buna bağlı olarak aynı dönemde İzmir, tersanesi ve gemi yapımcılığı ile öne çıktı. Denizcilik konusundaki bu gelişme, İzmir'in askeri açıdan önem kazanması sonucunu hazırladı. İzmir'in idari ve dinsel bir merkez olmasına ek olarak, askeri açıdan da güçlenmesi, kentin kendini toparlamasını sağladı.

Askeri, idari ve dinsel bir merkez olarak Bizans İmparatorluğu'nun Ege kıyılarındaki en önemli merkezi durumuna gelen İzmir'in, bu süreçte ticari açıdan da canlanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Yaklaşık olarak X. yüzyıl başlarında kurulan "Sisam Deniz Theması"nın merkezi olarak İzmir seçilmişti. Thema

Bizans İmparatorluğu'nun taşra yönetiminde kullandığı bir idari birimdir. Sisam Deniz Theması ticari kaygılarla oluşturulmuş bir yapıydı. Dolayısıyla bu idari birimin merkezinin İzmir olması, kentin ticari bir özellik kazanmasına da neden oluyordu. İzmir'in askeri, idari ve dinsel açılardan taşıdığı özelliklere, ticaret merkezi niteliğinin de katılması, kentin fiziksel yapısına yansımakta gecikmedi. 969-976 yılları arasında, kentin yerine getirdiği askeri, idari, dinsel ve ticari hizmetleri daha iyi görebilmesi için, İzmir'e dönemin imparatoru tarafından bir çok yapı inşa ettirildi. Ancak bu yapılardan hiç biri günümüze ulaşamadı. Bunun sebepleri arasında insanların tahribatının etkisi olsa da, doğal afetlerin payı olduğu da belirtilmelidir. Nitekim 1025 yılında yaşanan ve kenti büyük tahribata uğratan deprem, inşa edilen bu yapıların da yıkılmasına neden olmuştu.

Savaşa sürükleyen bu akım giderek yaygınlaştı. Bir süre sonra sadece kiliselerdeki tasvirlerin kırılması bağlamından çıktı. Anadolu'nun Hıristiyanlık öncesi döneminden kalan antik kentler, heykeller, tapınaklar ve diğer mimari eserler, üzerlerindeki tasvirler nedeniyle saldırıya uğramaya başladı. İzmir'in de bu akımdan payına düşeni aldığını ve yukarıda değindiğimiz gibi kentin Roma ve öncesi dönemine ait eserlerinin tahrip edildiğine kuşku yoktur. Büyük bir tedirginlik ve terör ortamı yaratan bu çekişme, maalesef kentin tahribatı yanında, kentin ekonomik yaşamını da olumsuz etkiledi.

Tahmin olunacağı üzere bu dış ve iç sorunlar, İzmir'in gelişimini engelledi. Ancak IX. yüzyıldan itibaren İzmir'in canlanmaya başladığı görülmektedir. Bu dönemden başlayarak, Bizans topraklarına denizden gelen tehlike vb. saldırılara karşı, İzmir Bizans donanmasının üssü olarak kullanılmaya başlandı. Buna bağlı olarak aynı dönemde İzmir, tersanesi ve gemi yapımcılığı ile öne çıktı. Denizcilik konusundaki bu gelişme, İzmir'in askeri açıdan önem kazanması sonucunu hazırladı. İzmir'in idari ve dinsel bir merkez olmasına ek olarak, askeri açıdan da güçlenmesi, kentin kendini toparlamasını sağladı.

Askeri, idari ve dinsel bir merkez olarak Bizans İmparatorluğu'nun Ege kıyılarındaki en önemli merkezi durumuna gelen İzmir'in, bu süreçte ticari açıdan da canlanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Yaklaşık olarak X. yüzyıl başlarında kurulan "Sisam Deniz Theması"nın merkezi olarak İzmir seçilmişti. Thema Bizans İmparatorluğu'nun taşra yönetiminde kullandığı bir idari birimdir. Sisam Deniz Theması ticari kaygılarla oluşturulmuş bir yapıydı. Dolayısıyla bu idari birimin merkezinin İzmir olması, kentin ticari bir özellik kazanmasına da neden oluyordu. İzmir'in askeri, idari ve dinsel açılardan taşıdığı özelliklere, ticaret merkezi niteliğinin de katılması, kentin fiziksel yapısına yansımakta gecikmedi. 969-976 yılları arasında, kentin yerine getirdiği askeri, idari, dinsel ve ticari hizmetleri daha iyi görebilmesi için, İzmir'e dönemin imparatoru tarafından bir çok yapı inşa ettirildi. Ancak bu yapılardan hiç biri günümüze ulaşamadı. Bunun sebepleri arasında insanların tahribatının etkisi olsa da, doğal afetlerin payı olduğu da belirtilmelidir. Nitekim 1025 yılında yaşanan ve kenti büyük tahribata uğratan deprem, inşa edilen bu yapıların da yıkılmasına neden olmuştu.

İzmir, XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarihinde yaşadığı önemli dönüşüm evrelerinden birisine daha girdi. Kentteki Bizans egemenliği tartışmalı hale geldi. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu ile bölgeye ulaşan Türkler arasında İzmir'in bir-kaç kez el değiştirdiği biliniyor. Bu hakimiyet mücadelesine haçlı seferlerinin de eklenildiğini düşünecek olursak, İzmir'in çekişmeli bir dönem yaşadığı kendiliğinden anlaşılır.

Aynı süreç içinde İzmir'in geleceğinde çok önemli rol oynayan ve adeta varlık sebebi olan, ticaret merkezi olma niteliğinin yavaş-yavaş oluşmaya başladığı görülmektedir. Bu dönemde Venedik ve Ceneviz tüccarları, sık-sık İzmir'e uğramaya başlamışlardır. Yani bir taraftan İzmir üzerinde hakimiyet çekişmeleri, diğer taraftan da, İzmir'i ekonomik olarak var edecek bir gelişmenin bir arada yaşandığı bir döneme girilmektedir.

Bilindiği gibi 1071 yılında Bizans ordularının Selçuklu ordusu karşısında aldığı yenilgi, Anadolu tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Asya içlerinden batıya yönelen büyük nüfus kitleleri, askeri hareket ve savaşların ardından, kendileri için yeni bir ülke olan Anadolu'ya yerleşiyorlardı. Anadolu yarımadasının nüfus yapısı ve yerleşme sistemi hızlı bir şekilde değişiyordu. Nitekim 1071'den kısa bir

süre sonra 1076 yılında, İzmir önlerinde Türk kuvvetleri görülmeye başlamıştı. Hatta belirtilen yıl, İzmir kısa bir zaman sürecek olan Türk egemenliğini de tanıyacaktı. Selçuklu Türklerinin bu egemenlik dönemlerini, 1095 yılına kadar devam edecek olan Çaka Bey'in hakimiyet yılları takip eder.

Çaka Bey kurduğu donanmayla, Ege Denizi'nin dikkate değer güçlerinden biri olmayı da başaracaktır. Bu dönemin İzmir tarihi açısından anlamlı ve önemli olduğu açıkça bellidir. Çünkü, İzmir bu süreçten başlayarak geçmişinden tamamen farklı bir kültürün elinde yeniden şekillenecektir. İzmir'deki ilk dönem Türk egemenliği, yaklaşık yirmi yıl sürer. Çaka Bey'in İzmir'deki hakimiyet döneminin bitişi, Türklerin kendi aralarındaki bir iç çekişme sonucunda olmuştur. Konya'daki Selçuklu sultanı iktidarına ortak olabileceği endişesiyle, Çaka Bey'i bir davette zehirleterek öldürür. Bu olaydan sonra ilk haçlı seferini (1096) takip eden günlerde, Bizans kuvvetleri kenti ele geçirdiler. Türklerin kısa bir dönem yönettikleri İzmir, yeniden bir Bizans kenti haline geldi. 1317 yılına kadar da kentin bu konumu değişmedi.

1096-1317 arasındaki yıllarda Bizans İmparatorluğu da, büyük sorunlarla karşı-karşıya kalmıştı. Bizans İmparatorluğu'nun yaşadığı iktidar mücadelelerine bu dönemde, gerek Balkanlar gerekse Anadolu'dan gelen dış akınlar eklenmişti. Fakat Bizans'ın yaşadığı en önemli sorun, hiç beklemediği bir yerden geldi. Bizans'ın Anadolu'da yerleşen Türkler'e karşı yardım talep ettiği batı Hıristiyan dünyası düzenlediği haçlı seferleriyle bu isteğe cevap vermişti. Fakat 1204 yılında gerçekleşen 4. haçlı seferi, doğrudan doğruya Bizans'ın başkentine yöneldi. Başkent Konstantinopolis haçlılar tarafından ele geçirildi. Başkent yağma ve talan edilip, harabeye çevrildi. Bizans hanedanı ve halkı kentten sürüldü. Hanedanın bir bölümü İznik, bir bölümü de Trabzon'a gitmek zorunda kaldı. İzmir bu dönemde İznik Rum İmparatorluğu (1204-1261) yönetiminde kaldı. Ancak ilginç bir gelişmeyle, Bizans'ın yaşandığı bu olumsuz koşulların görüldüğü dönemde İzmir, uluslar arası bir ticaret merkezi haline geldi. Fakat hemen belirtmek gerekir ki, bu gelişmede Bizanslıların iradesinin payını abartmamak gerekir. Bu durum daha çok Bizanslıların kabul etmek zorunda kaldıkları bir sonuç olarak tanımlanabilir. Doğudan gelen malların taşınması ve Akdeniz ticaretini ellerinde tutan Ceneviz, Venedik gibi kent devletleri, İzmir'in bu ticaret için sağladığı avantajlı konumdan yararlanmak istiyorlardı. Bu nedenle İznik'teki Bizans hanedanıyla pazarlık içindeydiler. Sonuçta bu pazarlıklar bir anlaşmaya dönüştü. 1261 yılında imzalanan Nif (Kemalpaşa) anlaşması, Cenevizliler'e ticaret yapmak için çeşitli avantajlar sağlıyordu. Antlaşma gereğince Cenevizliler, İzmir'de yerleşme ve ticaret yapma olanağına kavuşuyordu. Kendilerine mahalle, kilise, fırın ve hamam kurma ayrıcalıkları tanınmıştı. Cenevizliler liman civarında sonradan Frenk mahallesi olacak bölgeye yerleşmiş ve mahallerini kurmuşlardı.

Bir süre sonra, Venedikliler de aynı yolu izleyerek, Ceneviz gibi bir anlaşma yapmayı başardılar ve kendi mahallelerini kurdular. Bu dönemde oluşan ticari geleneklerin, miras olarak Osmanlı İzmir'ine kaldığına kuşku yoktur.

XIV. yüzyılda İzmir, her ne kadar Bizans yönetiminde olmakla birlikte, Cenevizliler ve Venedikliler kentte etkin bir durumdaydılar. İzmir, 1317 yılında bir Türkmen Bey'i olan Aydınoğlu Umur Bey'in denetimi altına girmişti.

Ancak, 1344'de Papa VI. Clement'in örgütlediği, Venedik, Kıbrıs ve Rodos şövalyelerinin katıldığı bir Haçlı seferinde Liman kalesi Latinlerin eline geçmiş, Pagos Dağı'nın zirvesindeki Kadifekale Türkler'in hakimiyetinde kalmıştı. Böylece şehir, uzun bir süre devam edecek olan yapısına kavuşmuş yani, yukarıda Müslüman İzmir ve aşağıda Hıristiyan İzmir olmak üzere ikiye bölünmüştü.

Osmanlı padişahi I. Bayezid, 1390'da Batı Anadolu'daki önemli liman kentleri olan Foça, Ayasuluğ (Efes), Balat, Urla, Çeşme, Seferihisar ve Kuşadası'nı Osmanlı egemenliğine katmışsa da, İzmir'i ele geçirememişti. İzmir, Anadolu'da Hıristiyanlar'ın son uç beldesi olarak kalmıştı.

Batı Anadolu'nun ucundaki İzmir'e XV. yüzyılın başında Timur bir sefer düzenleyerek, Rodos şövalyelerinin hâkim olduğu Liman kaleyi ele geçirmişti. Liman kaleyi yıktıran Timur, daha sonra 1402'de Türkmen Aydınoğlu Beyliği'nin canlandırılmasını sağlamış ve İzmir'i Umur Bey'in torunu Aydınoğlu Cüneyt Bey'e vermişti.

Osmanlı Devleti ise, taht kavgalarından sonraki dönemde, İzmir'i elde edebilmek için ciddi kararlılık göstermekteydi. 1414'de kentin liman bölgesini ele geçirmişlerse de, Aydın-oğlu Cüneyt Bey, İzmir'deki egemenliğini sürdürmek için Osmanlılar, Bizanslılar ve Cenevizlilerle diplomatik ve siyasi bir mücadeleye girişmişti. 1426'da Osmanlılar, Aydınoğlu Beyliği'ne son vererek, Batı Anadolu ve İzmir'i hakimiyetleri altına almışlardı. Böylece, Osmanlı egemenliğine dek süren İzmir'in yönetsel belirsizliği de sona ermiş oluyordu.

Bölüm 4

Osmanlı Egemenliği

XV.-XIX. Yüzyıllar Arasında İzmir

İzmir'in Osmanlı Egemenliğine Girdiği Dönemdeki Görüntüsü

Egemenlik mücadelesinin yaşandığı bu dönemde, İzmir limanı ve art bölgesi harap durumdaydı. Osmanlılar İzmir'i ve buraya zenginlik sağlayan Ege bölgesini imar ederek, canlılığın yeniden sağlanabileceği koşulları yarattı.

Osmanlı Devleti'nin İzmir ve Batı Anadolu'yu ele geçirdikleri dönemde, Ege Denizindeki hakimiyeti tam anlamıyla oluşmuş değildi. İzmir ve civarını kontrol etse bile, deniz gücü dengeleri geleneksel konumunu sürdürmekteydi. Bunun anlamı, XV. yüzyılda Venedik'in Doğu Akdeniz ve Ege Denizi'nde eskiden beri sahip olduğu avantajlara sahip olduğudur. Osmanlılar, güçlü bir donanmaya sahip olan Venedik ile rekabette zorlanıyorlar ve kıyılarına yönelen saldırıları engelleyici önlemler alamıyorlardı. İzmir kaynaklı ticaretteki paylarını kaybetmek istemeyen Venedik, deniz gücü üstünlüğüne dayanarak bazı girişimlerde bulunmaktan da geri durmuyordu. Anlaşılabileceği üzere, İzmir'in Osmanlılar tarafından ele geçirilmesiyle sarsılan ticaret dengelerini, Venedik donanmasının gücüne dayanarak yeniden kendi lehine çevirmek istiyordu. Bu süreç, ticari ve askeri bir rekabet dönemi idi. Venedikliler 1472'de İzmir üzerine yönelerek, askeri tehdit yoluyla ticari avantajlarını sürdürmeyi amaçlayan bir girişimde bulundular. Belirtilen yıl bir Venedik filosu körfeze girerek limana saldırdı, kenti yağmaladı ve yaktı.

Bunun üzerine Sultan II. Mehmet (Fatih), İzmir limanının girişinde bulunan ve Timur'un İzmir'e girdiği günlerde yıktırmasından dolayı, harabe halinde bulunan Liman Kale'sini yeniden yaptırdı. İç limanının hemen girişinde bulunan kale, İzmir'e denizden gelebilecek saldırılara karşı uzun yıllar en önemli savunma tesisi olarak kaldı. Liman Kale'nin yeniden inşa edilmesiyle, İzmir tekrar eski görünümüne kavuştu.

Yani Pagos dağı üzerinde bulunan ve bir iç kale görünümünde olan Kadife kale ile, kentin limanında bulunan kale arasında, kent tekrar bütünleşmiş oluyordu. Bu iki kale arasında da, kentin hem doğu tarafında hem de batı tarafında dış surlar uzanıyor, iç kale ile liman kaleyi birleştiriyordu. Sivil yerleşim daha çok Kadife kale yamaçlarında yoğunlaşıyor, aşağıda bugün Kemeraltı yayının yer aldığı iç liman çevresinde de ticari bölge bulunuyordu.

Bu dönemde, Anadolu kıyılarında ve iç bölgede Osmanlı yönetiminin etkinliği artsa da, İzmir'in yapısında dikkat çekici bir sıçrama oluşmadı. İzmir, XV. yüzyıl boyunca ve XVI. yüzyılın büyük bölümünde, küçük bir kıyı kasabası olarak yaşamaya devam etti.

Bunun en önemli nedeni, İzmir'in ticari açıdan yerel bir nitelik göstermesidir. İstanbul'un 1453 yılında fethedilmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti yapılmasından sonra, hızlı bir büyüme ve imar süreci yaşadığı bilinmektedir. Nüfusu kısa sürede yüz binleri geçen İstanbul'un, XVI. yüzyıl ortalarında 250-500 bin arasında tahmin edilen bir büyüklüğe ulaştığı da düşünülmektedir. Bu büyüklükte bir nüfusun beslenme ihtiyacını karşılayabilmek ve kesintisiz bir mal akışı sağlamak devlet yönetiminin en önemli sorunlarından birisiydi. İzmir'in ve Batı Anadolu'nun, Osmanlı başkentinin ihtiyaçlarının temin edilmesinde işlevli olduğu bir bölgesel liman olması da, bu sürecin bir sonucudur. Kelimenin tam anlamıyla miğde kent denilebilecek olan İstanbul, tüketim kenti olup, tarımsal üretimin olmadığı bir yerdi. Böylesi büyük bir tüketimin sağlanmasında İzmir ve Batı Anadolu'nun payı çok büyüktü. XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar İzmir, sadece İstanbul'a mal sevkiyatı yapılan bir iç limanın ticari kapasitesine sahipti. Dolayısıyla ancak bu ticarete bağlı bir büyüklüğe ulaşabilmişti. Ayrıca İstanbul'un ihtiyacı için Osmanlı Devleti, Batı Anadolu tarımını canlandırmak için çalıştı. Bu nedenle İzmir ve Batı Anadolu başkent in en büyük meyve ve sebze üreticisi durumuna geldi. Yani tarım karakterli bir iç ticaret bölgeye hakim oldu. İzmir de, XVI. yüzyılın büyük bir bölümünde sadece tarım ürünleri sevk eden küçük bir liman kasabası olmaktan öteye gidememiştir. Uluslar arası ticaretin olmaması nedeniyle liman ekonomik açıdan gelişim sağlayamamıştı.

XVI. Yüzyılda İzmir'in Nüfus Yapısı ve Kentsel Yerleşim

XVI. yüzyıl başlarına kadar İzmir'in nüfus dağılımında büyük bir değişim olmadı. Türkler genellikle Kadifekale eteklerinde, gayri müslimler ise, daha çok kıyı kesiminde yoğunlaşmışlardı. Tüm Akdeniz havzasında XVI. yüzyılda görülen nüfus artışı, İzmir'de de yaşanmıştı. Nüfus artışının başladığı XVI. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Türkler, tepedeki yerleşim alanlarından aşağıya yönelerek, yukarı kale ile aşağı kale arasında yerleşim kuşağı oluşturdu. Bu kuşakta; Faikpaşa, Selatinzade Mescidi, Hanbey (Pazar) ve Liman isimlerini taşıyan dört mahalle bulunmaktaydı ki, bu mahalleler, gelişmeye başlayan kentin merkezini oluşturuyordu. Belirtilenler dışında Rum nüfusun oturduğu bir mahalle daha bulunuyordu.

XVI. yüzyıl boyunca artan nüfusa bağlı olarak, şehrin fiziksel yapısının büyüdüğü anlaşılıyor. Çünkü, yüzyılın son çeyreğine girerken üç yeni mahallenin daha kurulduğu görülmektedir. Bunlar Ali çavuş, Yazıcı ve Şeyhler mahalleleridir.

Bu mahallelerde oturanların sayısı da, belirtildiği üzere XVI. yüzyıl boyunca artış göstermiştir. 1528 yılında İzmir şehri toplam 225 haneden oluşuyordu. Fakat belirtilen hanelerin ellisi İzmir içinde yaşamıyor, şehrin hemen dışındaki bir köyde oturuyorlardı. Boynuzsekisi denilen bu yerleşme sadece idari açıdan İzmir'e bağlı olup, kent mekanı içinde yer almıyordu. 1575 yılında yapılan sayımlarda ise, İzmir'deki hane sayısının 307'ye yükseldiği görülmektedir.

Yaklaşık elli yıllık bir zaman diliminde izlenen bu nüfus artışı, belirtildiği üzere üç yeni mahallenin doğmasına zemin hazırlamıştı. İzmir'in nüfusunun büyümesini sağlayan unsurların başında doğal artış gelmekle birlikte, yeni fethedilen Sakız adasından İzmir'e ulaşan göçün de, nüfusu artıran etkenler arasında sayılması gerekmektedir.

Nüfusun artışıyla birlikte, İzmir'in niteliği de değişmeye başlamıştı. Adalardan gelenler tarımla değil ticaretle uğraşıyor, buna bağlı olarak da, İzmir yavaş-yavaş bir pazar kentine dönüşüyordu. İzmir, köylü yaşamından ve tarımsal karakterinden uzaklaşıyordu. XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İzmir limanı, hem İstanbul'a mal sevk edilen hem de dış satımın söz konusu olduğu bir özellik gösteriyordu.

Ticarette Yaşanan Dönüşüm

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren, İzmir ve Batı Anadolu'daki dönüşümün başlamasına zemin hazırlayan üç önemli neden vardı. Bunlardan birincisi, Kıbrıs ve Sakız adalarının kısa bir zaman zarfında, arka-arkaya Osmanlı topraklarına katılmasıdır. Bu adaların Osmanlı Devleti'nin kontrolüne girmesi, Ege ve Akdeniz dünyasındaki geleneksel ticaret dengelerini tamamen değiştirdi. Çünkü bu adalardan Akdeniz ticaretine etkin bir şekilde katılan Venedik, artık Osmanlı Devleti'nin uygun gördüğü biçimde faaliyet gösterecek bir konuma indirgeniyordu. Osmanlı Devleti ise, Ege ve Akdeniz ticaretini yönlendiren bir konuma kavuşuyordu.

İzmir'de ticari dönüşümün ikincisi, dünyadaki değişimle ilgilidir. Doğu mallarının taşındığı ve Halep kenti üzerinden Akdeniz'e ulaştığı geleneksel ticaret yolu bu yıllarda önemini kaybetmeye başlamıştır. Yolun önem kaybetmesinin nedenlerinden birisi, uzun süren Osmanlı-İran savaşları yüzünden oluşan güvensiz ortamıdır. Doğudan gelen mallar bu güvensiz yolu izlemek yerine, kuzeye kaymış ve Erzurum üzerinden Anadolu'yu geçerek İzmir limanına yönelmeye başlamıştı. Halep yolunun önem kaybetmesinin bir diğer nedeni ise, Uzak doğu mallarının coğrafi keşiflerden sonra deniz taşımacılığıyla nakledilmeye başlanmasıdır.

İzmir'i bir ticaret kenti haline getiren üçüncü neden de, dünyadaki dönüşümlere bağlıdır. Coğrafi keşifler sonrasında İngiltere, Fransa, Hollanda gibi Avrupa devletlerinin ticari aktörler olarak dünyanın her yerine uzanmaları ve sömürge imparatorlukları kurmaları, İzmir'i de etkileyen bir gelişme olacaktır. Belirtilen devletlerin tüccarları, Osmanlı Devleti'nden aldıkları ayrıcalıklarla yeni dönemin en aktif ticaret adamları olarak öne çıkacaklardır. Bu tüccarlar İzmir'e de yerleşecekler ve ticari faaliyetlerini sürdürecektir.

Bu gelişmelerin İzmir'deki etkisi şaşırtıcı bir hızla izlenmeye başladı. 1590'lı yıllara kadar Sakız adası, Batı Anadolu'dan çıkan malların sevk edildiği en önemli merkezdi. Osmanlılar, Batı Anadolu üzerinden gelen sınırlı miktarda transit ticaret mallarını Çeşme'ye yönlendirirlerdi. Mallar Çeşme'den Sakız adasına, oradan da Avrupa'ya gönderilirdi.

Sakız adası, Osmanlı egemenliğine girince, tüccarlar Anadolu'dan gelen malları gemilerle Çeşme'den alıp, Sakız limanına ulaştırıp ve oradan Avrupa'ya giden açık deniz gemilerine aktarmak gibi pahalı ve zor bir işlemde vazgeçtiler. Bu yüzden 1590 - 1610 yılları arasında Batılı tüccarlar, Batı Anadolu ürünleri için transit liman olarak İzmir'i seçmeye başladılar. Çok geçmeden tüccar devletlerin konsolosluk binaları, İzmir'de boy göstermeye başladı. 1620 yılına gelindiğinde İzmir limanı, XVI. yüzyıldaki görüntüsünden tamamen farklı bir görüntü sergiliyordu. Liman canlanmış, Batılı tüccarlar ile limana mal getiren kervancılar bir arada ilginç bir kompozisyon oluşturmaya başlamıştı. İzmir'e gelen gemi sayısı artmaya başlamış, liman çevresinde gemicilerin kaldığı ve vakit geçirdiği mekanlar yükselmeye başlamıştı.

İzmir'in ticaret merkezi olarak yükselişinin ardında, Doğu Akdeniz ticaretinde egemen olan Fransa ve Venedik ile rekabete girişen İngilizlerin tutunma çabalarının da etkisi bulunmaktadır. Ticaret yapan unsurların çoğalması hem rekabeti artırıyor hem de talep olunan ürünlerin çeşitlenmesine neden oluyordu. Geleneksel ürün olan baharatın yanında yünlüler, pamuklular ve kuru meyveler gibi mallar da yer almaya başlamıştı. Tahmin edileceği üzere İzmir, verimli iç bölgesinde üretilen bu malların dış satım limanı konumuna gelmesi nedeniyle, bu ürünleri arayan tüccarların yeni yerleşim yeri özelliği kazanıyordu. XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Uzakdoğu ipeklerinin de doğrudan İzmir'e gelmeye başlamasıyla birlikte, İzmir gerek ekonomi, gerekse nüfus açısından girdiği büyüme sürecini devam ettirecektir.

XVII. Yüzyılda Kentsel Yerleşim ve Nüfus Yapısında Dönüşüm

İzmir, idari yönetim açısından, Osmanlı Devleti'nin klasik yapısına uydurulmamış, bir eyalet merkezi

haline getirilmemiş, Padişah hassı olarak ilan edilmişti. Kentte deniz asayişini sağlamak için bir Kaptan Paşa görevlendirilmiş, yargı işlerine bakmak ve idari işleri görmek için bir kadı atanmış ve Padişah adına vergileri toplamak için de bir Voyvoda hizmet etmişti. Görülmekte ki, İzmir Osmanlı merkezi yönetim yapısının dışında bırakılmış, halk kendi işlerinin kendisi yürütmesi açısından diğer Osmanlı kentlerine nazaran daha özgür bırakılmıştı.

Ticaretteki gelişmeler, İzmir'in kentsel yerleşim ve nüfus açısından dönüşüm yaşamasına zemin hazırladı. Öncelikle Avrupalı tüccarlar, kent sahili boyunca yerleşmeye başladılar. Bu caddede hızlı konsolosluklarını, ticaret hanelerini inşa etmişler ve liman çevresinin fiziksel yapısını değiştirmişlerdi. 1620'li yıllardan itibaren Batılı tüccarların evleri, dükkanları, ürün işleme ve depolama binaları, şehrin deniz kıyısında yer alır oldu. Bu dönemde kıyıda yerleşmek bir prestij olmayıp, ticaretle ilgili bir tercihti. Çünkü o yıllarda henüz organize olmuş bir ticaretten ve gelişkin bir alt yapıdan söz etmemiz mümkün değildir. Her ev, aynı zamanda işyeri fonksiyonu da görebilmekteydi. Çünkü küçük iç liman büyüyen ticari kapasiteyi kaldırmaktan uzaktı. Bu nedenle rıhtım olmayan fakat gemi yanaşmasına müsait kıyı boyunca inşa edilen ev ve depolar, ticari amaçla da kullanılmak zorundaydı. Ayrıca kıyıda ev yapmanın güvenlik açısından da yararları vardı. Frenkler, bu dönemde evlerini, zor durumda kalmaları halinde, sandallara binip, açıkta bekleyen gemilerine kaçıp sığınabilecekleri tarzda inşa ediyorlardı.

İç limanın sınırlarını oluşturan bugünkü Kemeraltı yayının üzerinde XVII. yüzyıl boyunca yapılan camiler, kentin bu dönemdeki hızlı büyümesinin işaretleri gibidir. Bunlardan başka yine kentin değişik mekanlarında yapılan camiler bulunduğunu da belirtmek mümkündür. Anlaşılabacağı üzere, camiler de kentin fiziksel dokusunu değiştiren kamusal kullanım binaları olarak, İzmir'deki yerlerini almışlardı.

Kentin fiziksel mekanını farklılaştıran bir diğer alan ise, XVII. yüzyıl içinde gelişen hanlar bölgesidir. Yüzyılın başından itibaren ticaretin canlanmasına bağlı olarak hanların bir biri ardından yükseldiği izlenmektedir. İzmir'de ülkeler arası çalışan tüccarlara hizmet veren hanların sayısı XVII. yüzyılın başında 25 iken, 1670'te bu sayı 82'ye ulaşmıştı. Buna ek olarak, tuz işleme atölyeleri, kahvehaneler, meyhaneler, sabun üretim atölyeleri, yağhaneler vb. işletmeler liman bölgesinin değişiminin tanıkları olarak ortaya çıkmışlardı.

XVII. yüzyıla ait gravürler, kentin yerleşim alanının genişlediği ve fiziksel yapısının değiştiğini göstermektedir. Gravürlere ve yazılı belgelere göre, Kadifekale eteklerinde başlayan yerleşim, sahil şeridini izleyerek kuzeyde Punta (Alsancak Burnu) olarak adlandırılan çıkıntıya kadar uzanıyordu. Güneyde ise, bu günkü Varyant başlangıcını oluşturan Yahudi mezarlığına (Maşatlık) değin ulaşıyordu. Limanın doğusunda Kadifekale eteklerinde Türkler yaşıyordu. İkiçeşmelik ve Keçecilerici gibi Türk bölgelerinin arasına, Havra sokağı gibi Musevi yerleşimleri girmişti. Kıyıda Frenk mahallesinin hemen gerisinde Rumların, bunlarla Türk bölgelerinin arasında da Ermenilerin mahalleleri sıralanmaktaydı.

Kıyıya yakın bölgelerde iş alanları yoğunlaşırken, yerleşim alanları da bu bölgenin arkasında içeriye doğru genişlemişti. Mahalleler arasında ve içinde bulunan sokakların çok geniş olduğunu söylemek zordur. Sokakların en geniş yeri 3-4 metreyi bulmakta, yüklü bir deve ancak geçebilmekteydi. Bu sokaklar dar olduğu kadar karışıktır da! Tüm bunlar, kentte planlı bir yerleşmenin olmadığını bize göstermektedir. Ancak XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra, kentin imar çalışmalarına hız verilmiş, sokaklar bu dönemde genişletilmiş ve kaldırım döşenmeye başlanmıştır.

Ticarî faaliyetler ve buna bağlı olarak sağlanan ekonomik refah, 1650'li yıllardan sonra, kente ticari altyapı sağlamaya yönelik bir inşaat patlamasına neden olmuştur. Kentin önemini kavrayan Osmanlı yöneticileri, öncelikle alış verişin ve malî sözleşmelerin gerçekleştiği, bir çarşı (bedesten) ve gümrük binası inşa ettirdiler. Gümrük binası, ihraç ve ithal edilen malların denetimini sağladığı gibi, gümrük gelirlerinin artmasına da yol açmıştır.

Ayrıca kentin su ihtiyacını gidermek için, bir su kemerinin yapılması ve su yollarının inşası da planlanmıştı. Vezir Osman ağa veya vezir suyu adıyla tanınan içme suyu bu dönemde, kentin sebil ve çeşmelerinden akmaya başlamıştır. Vezir suyunu kente taşıyan kemer, hala durmaktadır.

Kentte imar faaliyetlerinin görüldüğü bu dönemde, kentin yaşam serüveninde hiç eksik olmayan bir felakete tekrar yüz yüze kalıyordu: deprem! 1654 ve 1664 yıllarında yaşanan depremler, kentte korkuya yol açıp, yabancıların gemilere sığınmalarına neden olmuşsa da, çok büyük yıkıma yol açmamıştır. Ancak 1688 yılında İzmir, tarihinde gördüğü en şiddetli depremlerden birisini yaşamıştı. Yaklaşık 15.000 ile 20.000 kişi hayatını yitirmiş ve depremin ardından çıkan büyük yangın, neredeyse kentin tamamını tahrip etmişti. Deprem ve yangın sonrasında İzmir, hızla yeniden inşa edilmeye başlanmış, bu inşaat faaliyetlerinin önemli bir bölümünü Osmanlı yönetimi üstlenmiş, hatta öncülük etmişti. Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın bu süreçte inşa ettirdiği Büyük Vezir Hanı, abidevi yapısıyla yapılacak diğer hanlara model oluşturmuştu. Şehrin yeniden imar çalışmalarına yerli halkla birlikte, Frenkler de büyük destek olup, katkıda bulunmuş, böylece hızlı bir gelişme sağlanmıştı.

Ticaret, kenti sadece fiziksel açıdan değiştirmekle kalmamış, şehrin nüfus yapısını da büyük oranda etkilemiştir. İzmir'in dünya ticaretiyle bütünleşme yolunda böylesi gelişimlerin yaşanması üzerine, ticarete aracı rolü oynayan Osmanlı tebaası Rum, Yahudi ve Ermeniler hızla İzmir'e yerleşmeye başlamışlardı. Bu kişiler, hem Batı dillerini konuşmaları, hem de Türkçe bilmeleri nedeniyle yerli halkla ilişki kurabiliyorlardı. Bundan dolayı, onlar ticaretin vazgeçilmez araçları haline gelmişlerdi. Bu durum İzmir'in dış ticaretinde Türklerin rolünün sınırlı kalmasına neden olmaktadır. İzmir ticaretinde esas rolü Avrupalı tüccarların oynaması, doğal olarak Türklerin ticari etkinliklere katılmasını zorlaştırmaktaydı. Bu dönüşüm sürecinde İzmir'de nüfus açısından Türkler elbette çoğunluklardı. Kentin iç pazarlarına, geleneksel ticaretine egemendiler ve kent halkının gereksinimlerini karşılamaktaydılar. Ancak uluslararası ticarete etkin değillerdi.

Ticari canlılık ve uluslar arası ticaretin kentin hakim ekonomik sektörü oluşu, İzmir'i nüfus açısından kozmopolit bir hale getirmişti. Kentte Türklerin yanı sıra Osmanlı uyruğu olan gayri müslimler yaşarken, bu dönüşüm sonucunda Avrupalı bir nüfus grubu da oluşmuştu. Nitekim Frenk mahallesi, Osmanlı Devleti'nde Batı kültürünün, kendini çevresinden ayırmasının fiziki simgesiydi. Frenk mahallesinde yaşayan Avrupalılar, yaşadıkları bölgede, hayatlarını kendi ülkelerindekine benzetebilmek için, ibadethaneler, kulüpler, lokantalar, kültür merkezleri, hastaneler vb. yapıları inşa ettirmişlerdi.

Batılı ve yerli unsurların bir arada bulunduğu bir kent olarak İzmir, diğer Osmanlı kentlerinden farklı bir nüfus yapısına sahip olmuştu. Nüfus dışında Frenk mahallesindeki Batılı yaşam tarzı, gelecek yıllarda İzmir kültürünü etkileyen unsurlardan birisi olacaktır.

Ancak İzmir halkının yaşadığı önemli sorunlar da vardı. Liman kentlerinin karşı karşıya kaldığı sıkıntılardan olan salgınlar İzmir nüfusunu etkileyen bir faktördür. İzmir gibi liman kentleri, gemilerin ya da kervanların son durağı olduğu için, her zaman salgın hastalık tehlikesiyle yüz yüzediler. İzmir kenti de başta veba, çiçek ve kolera olmak üzere salgın hastalıklardan büyük zararlar görmüştür. Salgınlar genellikle yaz aylarında ortaya çıkardı. Kentte salgın başlayınca, yabancılar derhal kent dışına çıkıp kimseyle temas etmediklerinden, salgın dönemini kolay atlattırlardı. Hastalarından ayrılmayan Müslümanlar ile Museviler, büyük kayıplara uğradı. Nitekim 1676 veba salgınında 30.000 kişinin yaşamını yitirdiği kaynaklarda yer almaktadır.

İzmir tarihi boyunca, savaşlar, depremler, yangınlar ve salgın hastalıklar gibi sorunlarla sürekli tahrip olup, yıkılmışsa da, her felaketin ardından yeniden canlanıp, yaşantısına daha güçlü ve zengin bir biçimde devam etmeyi başarmıştır.

XVIII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla İzmir

İzmir'in XVII. yüzyıl boyunca devam eden büyüme süreci, XVIII. yüzyılda da artarak devam etmiştir. Üstelik 1740'lardan sonra ikinci büyüme evresi diyebileceğimiz daha canlı bir dönemi de yaşamıştır. İkinci büyüme evresi, İzmir'i bir uluslar arası liman kenti statüsünden, dünya kenti statüsüne taşımıştır. Bu dönemde İzmir, Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisi ile eklemlendiği yer haline gelmiştir. 1650-1750 yılları arasında İzmir, kıtalararası ticarete aracı durumdadır. Burada ticarete konu olan mallar, Ankara tiftiği, İç Anadolu derileri, İran İpeği, Uzak Doğu malları olup, İzmir ve Batı Anadolu'ya özgü olmayan ürünlerdir. Tebriz-Tokat-İzmir üzerinden akan kervanların taşıdığı malların ihraç edildiği bir limandır.

1770-1870 yıllarını kapsayan yaklaşık yüz yıllık dönemde İzmir, ticaretteki aracı işlevinden sıyrılmıştır. İç bölgesinin değerli tarım ürünlerini, dünya pazarlarına aktaran bir çıkış noktası ve limanı konumunu kazanmıştır. Başta pamuk olmak üzere, afyon, kuru üzüm, kuru incir, palamut, doğal kök boya, zeytinyağı, sabun vb. yerel ürünlerin ihracı önem kazanmaya başlamış, bu nedenle İzmir'in arka bölgesinde de bir canlanma ve ekonomik refah izlenmeye başlamıştır. Bu yüz yıllık dönemde, İzmir limanından yapılan ihracatta on kata ulaşan bir artış vardır ve bu evrede, İzmir'in bir liman kenti olarak büyümesini hazırlayan unsurların, üç ana neden üzerine oturduğu görülmektedir:

Batı Avrupa'da sanayi devrimi nedeniyle tarımsal ürünlere ve hammaddeye aşırı ihtiyaç duyulması.

İngiltere'nin Hindistan'a kesin yerleşmesinden ötürü Asya ile iletişim kanallarının açık tutulması için Anadolu'dan yararlanma arzusu ve bunun amaçla Batı Anadolu'yu kullanması.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı nedeniyle İngilizlerin tekstil sanayisi için acil ihtiyaç duydukları pamuğu temin edemeyişi ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarında, özellikle Batı Anadolu'da pamuk tarımını canlandırması.

Bu nedenlere bağlı gelişmeler, Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılın sonlarında pamuk tarımının patlama sebebi olarak kabul edilmektedir. Verimli Ege topraklarında dış talebini karşılamak için pamuk üretilmeye başlanmıştır. Avrupalılar tarafından getirilen pamuk tohumları, Büyük Menderes, Küçük Menderes, Gediz vadilerindeki verimli ovalarda ekilmeye başlanmıştır. Artan üretime bağlı olarak İzmir'de dünyanın büyük bir pamuk pazarı oluşmuştur.

Pamuk üretim ve ticaretini, bu dönemde Ege bölgesinin ayan denilen yerel yöneticileri kontrol ediyorlardı. Ayanlar, İzmir'de daha önce var olan hanlar bölgesinde yeni hanlar inşa ettirmeye başlamışlardı. Bunlar, Mirkelam-oğlu Hanı, Karaosman-oğlu Hanı, Büyük Demirhan, Küçük demirhan gibi hanlar olup, bir kısmı binayı yaptıran ayanların ismini almıştır. Ayanlar, yaptırdıkları hanlarla kendi güçlerini gösterirken, kendi geniş topraklarında üretilen pamukları depoluyorlardı. Böylece İzmir'deki hanlar, hem ticareti besliyor hem de depolama hizmetini yerine getiriyorlardı.

Yerel ürünlerin ticaretinin önem kazanmaya başlaması, ticari etkinlikleri elinde tutan cemaatler arasında bir farklılaşmanın yaşanmasına neden olmuştur. Ticarî etkinlikler bu döneme kadar Ermeni ve Yahudilerin elinde iken, yerel malların hem üretiminde, hem de ticaretinde Batı Anadolu Rumları ön plana çıkmaya başladı. XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren İzmir çevresinde gelişen yeni ticaret ağını, yerli Rum tüccarlardan oluşan bir aracı grup denetlemeye başlamıştı. Zamanla yerli araçlar, Batı Anadolu'daki her türlü ticaret ve iletişim konusunda vazgeçilmez hale geldiler.

XVIII. ve XIX .yüzyıllarda İzmir, bir "altın çağ" yaşayarak, Doğu Akdeniz'in en önemli liman kenti haline geldi. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin önde gelen ihraç limanları arasında ilk sıralarda yer aldı.

Bölüm V

XIX. Yüzyıldan Cumhuriyet'in İzmir'ine

XIX. yüzyıla girilmesiyle, İzmir ve Batı Anadolu'nun tarihsel serüveninde çok önemli dönüşümler yaşanmaya başlanmıştır. İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında, 1838 yılında Balta Limanı Ticaret Antlaşması olarak bilinen, serbest ticaret anlaşması imzalanmıştır. 1838 anlaşması ile İngiltere'nin elde ettiği ayrıcalıkları daha sonra Fransa, başta olmak üzere, diğer Avrupa ülkeleri de elde etmişti.

1838 ticaret anlaşmasındaki gümrük indirimleri, Osmanlı yönetiminin ticaret üzerindeki denetiminin azalması ve konsolosluk mahkemelerinin yargı alanının genişlemesi, yabancı tüccarların İzmir'e akın etmesine neden oldu.

1856 yılında yabancılara mülk edinme hakkının verilmesi ise, önemli miktarda yabancı nüfusun İzmir'e akmasına neden oldu. 1847-1880 yılları arasında İzmir'deki yabancı nüfusun önemli bir artış gösterdiğine tanık olmaktadır. 1847'de 15.000 kişi olan yabancı nüfus, 1880'de 50.000 kişiye ulaşmıştı.

İzmir ve Batı Anadolu'da ticari kapasitenin büyümesiyle, finansal örgütlenmeler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Nitekim bir grup tüccar tarafından 1843 yılında Commercial Bank Of İzmir kurulmuştur. Bunu 1860 yılında Credit Lyonnais'in İzmir şubesini açması izler ve ardından da 1863'de Osmanlı Bankası İzmir'de şube açar.

Yabancılar İzmir'e gelirken beraberlerinde sermaye, iletişim ve nakil araçları, yatırım planları hatta Afrika'dan köle bile getirerek, bölgeyi kolonileştirmeye çalıştılar. Ancak yabancılar bu arzularına rağmen, İzmir'den pek içeriye giremediler. İç bölgeyle olan ilişkilerini yerel araçlarla sürdürmek zorunda kaldılar.

Kentin nüfus yapısında da, önemli değişimler ortaya çıktı. Bu arada şehrin zenginliğinin çok büyük bir kısmını yabancılar denetlerken, gelişen ticaret ortamında yabancılarla kolay ilişki kuran Osmanlı tebaası Rum ve Ermeni nüfus, kapitülasyon haklarından yararlanarak, çok önemli avantajlar elde ettiler. Kapitülasyonların ve Avrupalı güçlerin yardımlarıyla İzmir'de aynı işi yapan Türklerin karşısında ayrıcalıklı bir konuma kavuştular.

Ticaretteki gelişmelere paralel olarak, 1850'li yılları takiben İzmir'e büyük bir sermaye akımı olmuştu. Ticari güvence kazanan kapital sahibi kişiler, ticari faaliyetlerini İzmir'den yürütmeye başlayarak, dış dünya ile haberleşmenin kolay sağlandığı, deniz nakliye şirketlerinin bulunduğu bir bölge olan Pasaport civarına yerleşir olmuşlardı. 1850 yılında İzmir'de 20 değişik ülkenin tüccarları büyük ticaret evleri kurmuşlar ve bu ülkelerin 17 tanesi şehirde konsolosluk açmışlardı. İzmir, Batılı devletlerle olan ticari hacmine paralel olarak büyük bir gelişim ve dönüşüm içine girmiştir. 1850'li yıllardan itibaren hız kazanan bu değişim, I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar aralıksız devam etmiştir.

İzmir'e Yapılan Yatırımlar

İzmir'de gelişim ve dönüşüm, hiç kuşkusuz demiryollarının yapımı ile farklı bir sürece girmiştir. Demiryolunu izleyen liman ve rıhtımın inşaatlarıyla da, hız kazanmıştır. İzmir-Aydın ve İzmir-Kasaba (Turgutlu) arasında açılan demiryolu bağlantıları, Türkiye'nin ilk demiryolu hatlarıydı. Bu demiryolu hatları, İngiliz ve Fransızlar tarafından, Batı Anadolu'nun tarım ürünlerini hızlı bir şekilde nakletmek, son derece zengin olan iç bölgeyi limana bağlamak için kurulmuşlardır. İzmir'deki bütün tüccarlar, Batı Anadolu'nun İzmir'e demiryoluyla bağlanması durumunda ticaretin ve dolayısıyla kârlarının çok artacağına bilincindeydiler.

1860'lı yıllara kadar İzmir'de var olan liman ve rıhtım genişleyen ticareti kaldıracak kapasiteye sahip değildi. Bu durum, gemilerin yükleme ve boşaltma işlemlerinde güçlük yarattığı gibi, kaçakçılığa da büyük çapta olanak sağladığından, gümrük gelirlerinde önemli kayıplara yol açmaktaydı. 1860'lı yıllarla birlikte demiryolu hatlarının işletmeye açılmasıyla, iç bölgeden gelen malların akışının hızlanması ve artması nedeniyle, büyük tonajlı gemilerin rahatça yanaşıp, yükleme boşaltma

yapabilecekleri bir rıhtıma ihtiyaç duyulmuştur. 1867'de J. Charnaud, A. Baker ve G. Guerracino adlı İngiliz tüccarların kurdukları şirkete Rıhtım inşaatının yapım imtiyazı verilmiştir. Şirket 1869'da inşaatı başladı ancak, imtiyaz kısa bir süre sonra bir Fransız firmasına devredildi. Rıhtım, gümrük önündeki 75 metrelik bir alan dışında, 1876 yılında tamamlanarak hizmete açıldı. Rıhtımın yükleme ve boşaltmadaki kolaylıkları görülünce 75 metrelik bölüm de doldurularak, 1880 yılında rıhtımın tamamı hizmete açıldı. Bundan sonra rıhtıma tramvay hattı döşenirken, denizden ve arka taraftaki bataklıklardan kazanılan değerli araziler satılarak, kentin yerleşiminde zengin ve batılı semtlerin oluşacağı alanlar da kazanılmıştı.

Birinci Kordon'a döşenen tramvay hatları ile gündüzleri yolcular taşınıyordu. Geceleri ise, tramvay hattında çalışan tren katarları, Alsancak Garı'na gelen malları Birinci Kordon'dan geçirerek İzmir Limanına aktarıyordu.

İngilizler, Alsancak'ta Gar'ın yapımından sonra, burada geniş araziler almaya başlamışlar, lojmanlar, depolar, tamir ve bakım atölyeleri ile pek çok müstemilat binası ile itfaiye teşkilatını yerleştirmişlerdi. Öte yandan, St. Jean kilisesi ve İngiliz hastanesini de bu yöreye inşa etmişlerdi. Ayrıca demiryolunun burada olması nedeniyle XIX. Yüzyılın sonlarında başlayan sanayileşme de, bu bölgede yoğunlaşmaya başlamıştı.

Özellikle Alsancak'tan Bornova'ya gidiş yolu olan Darağacı Bölgesi [Bu gün Alsancak Stadının ön Caddesi], Rum amelelerin yerleşim bölgesi olmuş aynı zamanda, kentin sanayi mıntıkası haline gelmişti. Bu bölgede tamamı yabancılara ait buharlı değirmenler, sigara ve okul kağıdı fabrikası, bıçkı atölyeleri, Havagazı Fabrikası (1860), Buz Fabrikaları, Prina Fabrikası, Pamukyağı ve Makarna Fabrikası kurulmuştu.

Ayrıca İngilizler dokuma sanayiinde ön saflardadır. Şark Sanayii ile İzmir Pamuklu Mensucat bunların en meşhurlarıdır. Öte yandan deri fabrikaları önemli kuruluşlardandır. Yine bu bölgede Eaux de Smyrna isimli su fabrikasını da anmamız gerekir. Ayrıca 1886 yılında Reji şirketinin tütün ve sigara fabrikası kurulmuş, öte yandan bölgenin değerli ürünleri olan üzüm ve incirin ihracında kullanılan tahta kutu imalathaneleri de Punta'ya yerleşmeye başlamıştı.

Tarım ürünlerinin ticaretinin artması, gelen sermayeye paralel olarak sanayiinin gelişmeye başlaması, ucuz iş gücüne ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır. Ancak İzmir ve Batı Anadolu'da yeterli işçi bulunmamakta, bu ihtiyacın karşılanması için; kıraç, verimsiz Ege adalarında yaşayan Rumlar, Anadolu'ya getirilmeye başlanmıştı. Getirilen Rum nüfusun bir kısmı tarım alanlarında istihdam edilirken, önemli bir kısmı da işçi olarak İzmir'deki tesislerde çalıştırılıyorlardı. Rum işçilerin İzmir'e gelmesiyle, kentin yerleşim mekanlarında değişimler yaşanmaya başlanmıştı. Günümüzdeki gecekondulaşmaya benzer biçimde Darağacı, Halkapınar, Tepecik, Kızılçullu (Şirinyer) ve Buca'da işçi mahallelerinin kurulduğuna tanık oluyoruz. Bunlar her kurdukları mahalleye kiliselerini yapıyorlar ve mahalle kilisenin adıyla anılmaya başlanıyordu.

Rıhtım Şirketinin denizi doldurarak oluşturduğu bölgede ve Kordon'da, yabancılar kendi yaşam alışkanlıklarını sürdürecektir mekanlar yaratmışlardı. Özellikle yüksek gelir gruplarına yönelik pek çok kulüp ve dernek binası bu civardaydı.

Bunlar Avrupalılar Derneği (Club Europeen), Tüccarlar Derneği ve Kulübü, Avcılar Kulübü, Sporting Club ve Concert America Tiyatro salonu en görkemli yapılarıdır. Ayrıca, İzmir'in görkemli yapılarından birisi de Kramer Palas Oteli ile onun üst katındaki Club Hellenique idi. Artık kentin insan kitesinde büyük farklılaşmalar oluşmuştu. Bu kitle, Kordon'da konutlar da edinmeye başlamış, Pasaport yöresinden kuzeye doğru, konut alanları yoğunlaşmıştı. Sakız'dan gelen tüccarların oturdukları ev anlamına gelen Sakız tipi mimari, yani iki katlı ve cumbalı konut mimarisi de İzmir'de yaygınlaşıyordu.

Bunlardan başka Whittall, Giraud, Charnaud, Forbes, La Fontaine, Patterson gibi zengin tüccar aileler, Buca, Bornova ve çok az olmakla birlikte Karşıyaka'da geniş araziler alıp, görkemli malikaneler kurmuşlardı. İnşa ettirdikleri binaların projelerini yurtdışında çizdiriyorlar, malzemelerini [tuğla, kiremit mermerlere varıncaya kadar] yurtdışından getiriyorlardı. Böylece İzmir'de çok farklı, elit bir tabaka ve yaşam biçimi ortaya çıkıyordu. İzmir'in banliyölerinde yaşamaya başlayan bu aileler, sadece İzmir'e gidiş gelişlerini temin etmek için, ek demiryolu hatları dahi açtırıyorlardı.

İzmir'de Kentleşme Çalışmaları ve Belediye Hizmetleri:

İzmir, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde gerçek anlamda "modern kent" olgusunun oluşmaya başladığı ender kentlerden birisidir. İzmir'de modern anlamda kentleşme süreci ve kamusal mekanların yaratılması, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin modern bir monarşi olma yoluna girmesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde Konak meydanı olarak bildiğimiz meydana adını veren yapı, Katipoğlu ailesinin konağıdır. Bu konağın dış avlusunu çevreleyen duvarların daha doğrusu cümle kapısının önündeki küçük boş alan, İzmir'in ilk Konak meydanıdır. 1829'da konak idari bir bina olarak kullanılmaya başlanmış, böylece meydanda devleti simgeleyen resmi bir bina vücuda getirilmiştir. Bu binanın daha sonra yabancılara karşı devleti temsil eden prestij kurumu olması düşünülmüş ve 1869'da yeniden inşa edilerek, 1872 de Hükümet Konağı olarak hizmete girmiştir.

Katip-oğlu konağı hükümet binası olarak kullanılırken ön tarafına, 1950'li yıllarda ne yazık ki yıktırılan kışla binası yaptırıldı. Sarı Kışla olarak bilinen yapı 1829'da tamamlanarak, Konak meydanında devleti simgeleyen ikinci görkemli ve resmi bina oldu. Bu meydanda modernleşmenin önemli simgelerinden bir tanesi de, Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. yıldönümü için 1901'de yapılan Saat Kulesidir. Saat Kulesi, Sarı Kışla ve Hükümet Konağı ile, kentin modern anlamda ilk kamusal meydanı, XIX. yüzyıl içinde yaratılmıştır.

Modernleşme sürecini yaşayan İzmir'de yabancı şirketler kanalıyla, havagazı, su, tramvay gibi hizmetlerin sınırlı da olsa sağlandığına tanık olmaktadır. Kentleşme süreci açısından bu gelişmelere rağmen, İzmir'in uluslararası ticarete öneminin artması sonucu kentte yaşanan büyüme, altyapı ihtiyacını da beraberinde getirmişti. Bunun üzerine, başta İngilizler olmak üzere, Ecnebi tüccarlar, İzmir'de Belediye örgütü kurulması için istekte bulunmaya başladılar. Osmanlı Hükümeti de 1867 yılında kentin büyüklüğü, sokak ve Pazar yerlerinin bakımsızlığı gibi beledi sorunları göz önüne alarak, bir Belediye teşkilatının kurulmasına karar vermiştir. Ancak kentin kozmopolit nüfus yapısı ve gruplar arasındaki çıkar çatışmaları, belediye hizmetlerini engeller duruma gelmiştir, bunun üzerine 1879 yılında ikinci bir belediye dairesi kurma yoluna gidilmiş, 1880 yılından itibaren kentte iki tane belediye dairesi hizmet sunmaya başlamıştır.

Ticaret Hayatı

İzmir'de ticaretin böylesine gelişmesi, bir takım ticari örgütlenmeleri de gündeme getirdi. Öncelikle 1850'li yıllardan itibaren, İngiliz ve Fransız tüccarlar İzmir'de birer tane Ticaret Odası kurdular. Ardından İtalyan ve Felemenkler de aynı girişimde bulundular. Diğer yandan İzmir'deki tüm tüccarları kapsayacak bir ticaret odasının kurulması 1880 yılında gündeme geldi ve 1885 yılında, odanın resmen kuruluşu tamamlanabildi.

Bir başka ticari örgütlenme ise, Ticaret Borsası kurma çabalarıdır. Bu çabalar XIX. yüzyılın başından itibaren sergilenmişse de, bunları borsa olarak nitelendirmemiz pek mümkün değildir. Modern ve kapsamı itibarıyla gerçek borsanın kuruluşu yolunda ilk adımlar 1891 yılında atılmaya başlanmış, sonunda hükümet 1892 yılında borsanın açılışına izin vermiştir.

Ticaret kenti olan İzmir'de, ticaret mekanları Kemeraltı ve Frenk Sokağı olmak üzere ikiye ayrılmış durumdaydı. Kemeraltı bölgesi, geleneksel ticari ilişkilerin yaşandığı, daha çok yerli unsurlara hizmet

eden, eski iç liman boyunca gelişmiş olan bir ticaret alanıydı. Kemeraltı Çarşısına baktığımızda, Osmanlı Devleti'nin geleneksel "arasta" yapısını görmekteyiz. Ayrıca bu çarşıda Taşçılar içi, Mermerciler içi, Çiviciler içi, Şekerciler içi, Kavaflar içi, Kantarcılar içi, Yemiş Çarşısı gibi her sokağın isimle anıldığı, belli ürünlerde uzmanlaşmış yerler olduğunu görüyoruz.

Frenk Sokağı ise, bugünkü yapılanmaya göre Kemeraltı'nın doğusundan başlayıp, Pasaport, Cumhuriyet Meydanı ve Alsancak'a kadar uzanan, buradaki Levantenlerin ve yabancıların alış veriş yaptığı, bir az daha üst gelir grubuna hitap eden ticaret merkeziydi. Kemeraltı'nda yerli ürünlerin ticareti yapılırken, burada daha çok Avrupa mallarının satıldığı görülmektedir. Avrupa'nın büyük mağazalarının şubelerinin bulunduğu, Avrupa modasının yansıdığı bir ticaret yapılmaktaydı.

Basın ve Kültür Hayatı

İzmir'in XIX. yüzyıldan itibaren ticari yapının dönüşmeye başlamasıyla, tüccarlar arasında iletişim kurma konusunda bir ihtiyaç belirir. Gazete yayınlanması konusunda ilk girişimler de bu dönemde görülür. İzmir Osmanlı döneminde basının beşiği olur. İlk gazete 1821 yılında Fransızca olarak yayın hayatına başlayan "Le Spectateur Oriental" adlı gazetedir. Ancak bu gazete, Mora İhtilalini desteklediği için yayın hayatı kısa sürer. Basına ihtiyaç duyulan İzmir'de, kısa bir süre sonra Alexandr Blacque isimli bir girişimci, yine Fransızca olan "le Courier de Smyrne" başlığını taşıyan bir gazeteyi daha yayın hayatına sokar. Bu gazetenin ardından yine Fransızca yayınlanan ve 1841'de başlayan yayın faaliyetini, 1915 yılına kadar aralıksız sürdüren "Empercial" gazetesini görürüz. Bunların ardından "Journal de Smyrne" gibi gazeteleri de sayabiliriz. Osmanlı Devleti'nde ilk Rumca gazete yayınlanması çabalarının da yine İzmir'de gerçekleştirildiğine tanık olmaktayız. İzmir'in kozmopolit nüfus yapısı nedeniyle burada Fransızca ve Rumca'nın yanı sıra İbranice ve Ermenice gazeteler de yayınlanmıştır.

İzmir'de Türkçe gazetenin yayın hayatına girmesi için 1868 yılını beklemek gerekmiştir. 1868'de açılan Vilayet Matbaası, resmi nitelikli ilk Türkçe gazete olan "Aydın"ı yayın hayatına sokmuştur. Kısa bir süre sonra "Devir" ve "İntibah" adlarını taşıyan iki gazete daha yayın hayatına girmişse de, bunlar Türk okuyucu kitlesinin azlığı nedeniyle, kısa ömürlü olmuşlardır. 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanının ardından Osmanlılık idealini yaymaya çalışan Karidi Efendi isminde bir İzmirli Rum, Türkçe "İzmir" gazetesini yayınlarken, Türkçe gazete eksikliğini gidermeye çalışmıştır. Ancak düzenli olarak yayınlanan Türkçe gazeteye ulaşmak için, 1886 yılını beklemek gerekecekti. İzmir'in kültürlü gençlerinden Tevfik Nevzat ve Halit Ziya (Uşaklıgil) "Hizmet" gazetesini yayınlamaya başladılar. Bu gazete fikir ve politika gazetesi olup, ekonomik sorunlara ve edebi konulara da yer vermektedir. Hizmet gazetesinin ardından çok uzun dönem yayın hayatında kalacak olan "Ahenk" gazetesi 1895 yılında yayınlanmaya başlamıştır.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte tüm Osmanlı ülkesinde olduğu gibi, İzmir'de de basın alanında önemli bir sıçrama yaşanır. Yayında bulunan Ahenk ve Hizmet gazetelerinin yanına yeni gazeteler eklenmiştir. Bu gazetelerin başında II. Meşrutiyet'i hazırlayan İttihat ve Terakki Fırkasının resmi yayın organı niteliğinde olan "İttihat" gazetesi gelmektedir ki, bu gazete daha sonraları uzun yıllar "Anadolu" adıyla yayın faaliyetini sürdürmüştür. Bundan başka yayına giren bir gazete ise, "Köylü" gazetesidir.

İzmir'de matbaacılık ve kitap yayımı konusunda daha XVIII. yüzyıldan itibaren Rum, Ermeni ve Museviler faaliyette bulunarak, yoğun bir biçimde kitap basımını gerçekleştirmişlerdir. Aynı şekilde XIX. yüzyılın başından itibaren Fransızlar ve Amerikalılar İzmir'de matbaalar kurarak misyoner amaçlı çok sayıda kitaplar basmışlardır. İzmir'de Türkçe kitap basımı için ancak 1870'li yılları beklemek gerekmiştir. İzmir'de Rumca, Ermenice, İbranice, Fransızca ve İngilizce basılan kitaplar binlerle ifade

edilirken, 1928 yılına, yani harf devriminin yapıldığı tarihe kadar, Türkçe basılan kitap sayısı yalnızca 500 adettir.

XIX. yüzyılda İzmir'de kütüphanecilik çok yetersizdi, yalnızca vakıflara ait ve genellikle camilerin bir köşesinde biriktirilen kitaplardan oluşmaktaydı. Örneğin Hisar, Şadırvan ve Salepçioğlu Camilerinin kütüphaneleri en tanınmış olanlarıydı. Fakat özellikle pozivitizmin etkisiyle birlikte, genel kütüphane oluşturma isteği kısa zamanda İzmir'de de etkisini göstermekte gecikmedi. İzmir'de ilk olarak bir kütüphanenin kurulduğuna tanık olmaktayız. Giritli Ali Efendi isminde bir şahıs 1900'lerin başında Eşrefpaşa'da bir kütüphane açar ve böylece İzmir Milli Kütüphanenin de temelleri atılmış olur. İzmir'de Milli Kütüphane kurulması, İttihat ve Terakki Fırkası'nın çabalarıyla gerçekleşir. 1912 yılında okumuş, kültürlü Türk gençlerinin yetiştirilmesi amacıyla, Milli Kütüphane kurulur ve bu kütüphaneye gelir sağlaması için de bir sinema açılır. İzmir Milli Kütüphane, ulusal kültürün oluşmasında çok önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Milli İktisat ve İzmir

İzmir'in liman kent olarak XIX. yüzyılda Doğu Akdeniz'de ön plana çıkmasıyla birlikte, Ege Bölgesindeki ticari faaliyetlerde Levantenler ve Ecnebler söz sahibi olmuşlardı. Küçük ticaret, sanayi, bankacılık ve kıyı ticareti de, hemen-hemen tümüyle Rum ve Ermenilerin kontrolü altına girmişti. Museviler ise daha çok bankerlik ve sarraflıkla uğraşmaya başlamıştı.

Bunlardan başka en ücra köşelerdeki bakkal dükkanları bile Rumlar'ın veya Ermenilerin elindeydi. Bölgedeki Rumlar aynı zamanda, sokak satıcılığından nalbantlığa, değirmencilikten kahveciliğe kadar her türlü işle uğraşıyordu. Buna karşın İzmir ve Ege Bölgesindeki Türk ahali, zenginliği yaratan uluslar arası ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin dışında kalmıştı.

Liman kentlerde yaşayan farklı etnik gruplar, birbirleriyle çelişkiler yaşayarak, rekabete girip, bir müddet sonra çatışmaya başlarlar ve bu çatışmalar XX. Yüzyılın başından itibaren, İzmir'in tarihsel sürecini belirleyen temel unsur olmuştur. İktisadi zenginliğin dışında kalmış olan Türk kitle, 1900'lü yılların başından itibaren iktisadi hayatta ön plana çıkmak için mücadele etmeye başlamıştır, ancak bu doğrultuda en önemli girişimlerini II. Meşrutiyet sonrası uygulamaya konan Milli İktisat çerçevesinde gerçekleştirebilmişlerdir. İttihat ve Terakki Fırkası, uygulamaya koyduğu Milli İktisat politikaları ile ulusal burjuvazi yaratmayı hedeflemişti. Milli İktisat'ın uygulanmaya konması ve ulusal burjuvazi yaratılmasında motor görevini İzmir üstlenmiştir. Zamanla oluşan bu ulusal burjuvazi, daha sonraki siyasal gelişmelerde ağırlığını hissettirecektir.

II. Meşrutiyet yıllarında İzmir ve Batı Anadolu'da Müslüman-Türk kitle sermayelerini birleştirerek, kooperatif dayanışması içinde, yerel bankacılık, inşaat şirketleri, tarım satış kooperatifleri gibi bir çok iktisadi kuruluşa hayat vermişlerdir. Bu kuruluşlar ulusal burjuvaziye beslemeye başlıyor ve bu süreçte farklı gruplar arasındaki iktisadi rekabet, ister istemez milliyetçi içerikli çatışmalara dönüşüyor ve özellikle bölgede Türk ve Rum kitle hemen her konuda birbirleriyle çatışıyorlardı. Artık İzmir ve Ege'nin geleceğini artık bu ulusçu hareketler çiziyor ve farklı insan grupları, farklı çözüm arayışları içerisine giriyorlardı.

Savaşlar Sürecinde İzmir

1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı Devleti, Milli İktisat konusundaki düşüncelerini uygulama fırsatı bulmuş ve tek taraflı olarak Kapitülasyonları kaldırarak, yabancıların ayrıcalıklarına son vermişti. Bu uygulama, İzmir'de olumlu sonuç vermeye başlamış, pek çok Türk, İzmir ticaretinde ön plana çıkarak, iktisadi faaliyetlerde rol üstlenir hale gelmişti. Ancak savaşın ilerleyen yıllarında

ticarete konu olan mallar bulunamayıp, düşman donanmaları İzmir limanını tehdit etmeye başlayınca, İzmir ticareti durma noktasına geldi. Bu durum milli iktisat yolundaki gelişmeleri sarsmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın yitilmesi, iktisadi açıdan İzmirli Türk tacirler için zor günlerin habercisi olurken, siyasi açıdan da İzmir ve Ege için bir sonun başlangıcı oluyordu. 15 Mayıs 1919'dan itibaren başta İzmir olmak üzere, tüm Ege bölgesi Yunan işgali altına giriyordu. Sevr antlaşması, başta İzmir olmak üzere, Ege Bölgesi'nin Yunanistan'a bağlanmasını öngörüyordu. Bunun için bir de plan yapılmış ve bölgenin Rum nüfusunu daha fazla gösterebilmek, bölgeyi kolayca Türklerin elinden alabilmek amacıyla işgal yıllarında, Ege adalarından ve Yunanistan'dan önemli ölçüde Rum nüfus getirtilmiştir. İşgal öncesi yaklaşık 200.000 civarında nüfusu olan İzmir, birden bire 500.000 - 600.000 nüfuslu bir kent haline gelmişti.

İzmir'in işgaliyle birlikte, tüm Ege'de bir direniş hareketi baş gösteriyor. İzmir'in işgal edilmesiyle başlayan "Türk Kurtuluş Savaşı", "Milli Mücadele", ya da "İstiklal Savaşı" olarak anılan süreç, gerçekte bir kırılma noktasıdır. İşgalden Kurtuluşa uzanan yaklaşık üç buçuk yıllık bu zaman dilimi, Türk Tarihi'ne bir çok ilki armağan etmiştir. Müdafaa-yı Hukuk kavramı, işgalden hemen önce İzmir'de toplanan ilk Ulusal Halk Kongresi'nde kullanılmıştı. Yine, Kuva-yı Milliye kavramı da, Batı Anadolu'da asıl anlamını bulmuştu. İzmir'in işgali ve bu işgalden kurtuluşun Türkiye'nin siyasi tarihi açısından çok önemli sonuçları olmuş, İzmir'in kurtuluşuyla birlikte; Monarşik, Teokratik ve çok uluslu bir İmparatorluktan, Ulusal, Laik ve Modern bir Cumhuriyet'e geçişin kapıları ardına kadar açılmıştır.

Kurtuluştan Sonra İzmir

9 Eylül 1922 İzmir'in olduğu kadar tüm Türkiye'nin kurtuluşu ve bağımsızlığın başlangıcıydı. 30 Ağustos 1922 sonrası Türk birliklerinin İzmir yönünde ilerlemesiyle, Yunan ordusu işgal ettiği Ege'deki yerleşimlerden çekilmeye başlamış, ancak çekildiği yerleri ateşe vermekten geri kalmamıştı. Türk ordusunun İzmir'e yaklaştığı haberlerinin gelmesi üzerine, kentte garip bir huzursuzluk yaşanmaya başlamış, İzmir'i terk etmeye hazır pek çok kişi ve aile, rıhtımda toplanmıştı. Evlerini terk eden bu insanların gidiş hazırlığı, kentteki hayatı da durdurmuş, ticaret hayatı yanında sosyal hayat da sönmüştü. 13 Eylül Çarşamba günü, Ermeni mahallesinde üç ayrı yerde alevlerin fıskırdığı görülmüştü. Öğle saatlerine doğru rüzgarın da etkisini arttırmasıyla alevler kentin oldukça önemli bir kısmını sarmıştı. İzmir itfaiye örgütü olanca gücüyle yangını söndürmek için uğraş vermesine rağmen, yangın denetim altına alınamamaktaydı. 15 Eylül'e kadar aralıksız devam eden yangın, bu tarihte kontrol altına alınabilmişse de, yangın tamamen 18 Eylül günü söndürülebilmektedir.

Yangında İzmir'in önemli bir bölümü yok olmuş, 20-25 bin civarında yapı yanmıştı. Alansal olarak, İzmir'in 2 milyon 600 bin metrekarelik yerleşim parçası yok olmuştu, bu ise, Türk mahalleleri dışında kalan kent parçasının dörtte üçüydü. İzmir'i İzmir yapan önemli öğelerden birisi olan I. ve II. Kordon da büyük tahribata uğramış, eski İzmir'den sadece şehrin kenarları ve ortada tamamı yanmış koca bir delik açılmıştı.

Bu felaketten başka, Kurtuluş Savaşı sonrasında İzmir'de büyük bir nüfus boşalması olmuştur. Bu göçle birlikte, İzmir'in bütün ticaret ve sanayisi durmuş, kentin zenginliğini sağlayan sermaye de kenti terk etmiştir. Savaş sonrası İzmir'ine baktığımız zaman, boş, terk edilmiş ve yanmış bir kenti görürüz.

Kurtuluşun keyfini süremeden felaketlerle karşı karşıya kalan İzmir, bu dönemde bir de uluslararası politika masasına yatırılmış, Lozan'da barış koşulları görüşülüyordu ve Lozan Antlaşması aslında İzmir ve Ege'nin kaderini belirliyordu. Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı 1923 yılı başında, Türkiye tarihi açısından İzmir'de çok önemli bir kongre toplanır, bu İzmir İktisat Kongresi'dir.

İzmir İktisat Kongresi ve Sonrasında İzmir

Savaş sonrası Türkiye'nin iktisadî bakış açısını belirleyen en önemli olay, hiç kuşkusuz İzmir İktisat Kongresi'dir. Kongrenin İzmir'de toplanması bir tesadüf değildi; işgalin tüm ağırlığını hissetmiş, savaşın yıkımını yaşamış, iktisadî bakımdan çökmüş olan İzmir, Kurtuluş Savaşı'nın bir sembolüydü. Şimdi bu sembol, iktisadî kurtuluşun, kozmopolit ekonomik yapıdan, ulusal ekonomik yapıya geçişin de sembolü olacaktı. Kongre, 17 Şubat 1923'te Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasıyla açıldı.

İzmir İktisat Kongresi, Cumhuriyet'e damgasını vuran ekonomik bir proje olup, iktisat sahasında milli iktisadın manifestosu niteliğindedir. Özellikle dış ticarete gayrimüslimler aradan çekilsin, dış dünya ile doğrudan biz ticaret yapalım diyen milli iktisat düşüncesinin vurgulanmasından başka bir şey değildir.

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barışı, bağımsız Türkiye'yi dünyaya tanıtırken, Yunanistan ile Türkiye arasında nüfus değişimini (mübadele) de karar altına almıştı. Cumhuriyetin ilk döneminde İzmir'in en büyük sorunu, mübadelenin, nüfus değişiminin neden olduğu ekonomik düzensizlikler ya da ekonomik sarsıntı idi. Gerçekten İzmir ve çevresi önemli ölçüde dış göç veriyor, bir başka deyişle, Rum ve yabancı ahali bölgeyi terk ediyordu. Bunun karşılığında Müslüman ahali geliyordu. Fakat gidenler büyük ölçüde kentli bir kesimdi ve tarım dışı sektörlerde ağırlığı vardı. Halıcılık, ticaret ve benzeri sektörlerde çalışıyorlardı. Bu yüzden İzmir, önemli bir emek açığıyla karşı karşıya kalmıştır.

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası'nın Cumhuriyetin ilk yıllarındaki faaliyetlerine baktığımızda, temel sorunun, bu emek açığını gidermek olduğu görülür. İzmir Ticaret Odası, 1914 ve öncesindeki dönemi yakalayabilmek, eski etkinliği ve verimliliğini kazanabilmek için büyük bir çaba sarf etmiştir. Çünkü, salt üretim dışında, mesela ticarete de İzmir'in eski ticaret limanı kimliği önemli ölçüde yıpranmıştır. Bu dönemde, rakip liman kentleri oluşmuştu. İzmir tüccarı, Trieste ve Pire'ye göç etmiş; özellikle levantenler ve yabancı ticaret erbabı bu yörelere gitmişti. Akdeniz'in en işlek limanı ve ticaret kenti olan İzmir, gün geçtikçe önemini kaybetmişti.

Cumhuriyet Döneminde İktisadi Açıldan Yeniden Yapılanma

Savaşlar sonrasında tükenen İzmir, Cumhuriyetle birlikte yeniden canlandırılmak için çalışmalara başlanmıştır. Öncelikle ticareti tekrar canlandırabilmek için yabancı sermaye İzmir'e çağırılmıyordu ve kentin buna ihtiyacı vardı. Bunun için yabancı devletler, şirketler İzmir'e çağırılmakta ve İzmir'in zenginliğini sağlayan yerel ürünler tanıtılmak istenmektedir. Yöre ürünlerinin sergilenip, tanıtılması yönündeki ilk çaba, İzmir İktisat Kongresi sırasında gerçekleştirilmiş ve İzmir Fuarı'nın ilk adımı sayılan "Numune Meşheri" açılmıştır, daha sonra 1927 yılında dönemin valisi Kazım (Dirik) Paşanın öncülüğünde "9 Eylül Meşheri" adıyla Fuarın kuruluşu gerçekleştirilmiştir. İzmir Fuarı için yer aranırken, İzmir'in imarı da göz önünde bulundurulmuş ve yangın yeri 1936'da "Kültürpark" olarak imar edilmiş ve İzmir Fuarı, bu kent parkında düzenlenmeye başlanmıştır.

İzmir'in ticari yapısı ve tarımsal üretimi canlandırılmaya çalışılırken, bölgenin sanayileşmesi için de adımlar atılmaya başlanmıştır. Cumhuriyetin temel hedeflerinden birisi; iktisadi bağımsızlığı sağlayabilmek için sanayileşmek idi, bu doğrultuda İzmirli müteşebbisler, 1927 yılında kurdukları "İzmir Sanayi Birliği" ve bu tarihte çıkarılan Teşvik-i Sanayi kanunu ile ciddi adımlar atmışlardır. İzmirli müteşebbisler on yıllık bir süre içerisinde İzmir şehrindeki sanayi tesisleri sayısını ikiye katlamışlar, 1923'de 60 olan fabrika sayısı, 1933'de 129'a ulaşmıştır. 1930'lu yıllardaki sanayileşme ise, bölgenin tarımsal ürünlerinin işlenerek iç pazara sunulmasını sağlayan bir sanayileşme idi.

Cumhuriyet sonrası ticari ve iktisadî hayatta etkin olma, ulusal burjuvazi yaratma çabasında olan kitle, azimle çalışmakta, ilk örnekleri görülmeye başlayan Halkçılık, doğal olarak dayanışma ve yardımlaşma, dönemin en güçlü ideolojisi haline gelmekteydi. Bunun iktisadî hayata yansması, 1924

yılında kurulan "İzmir Ticaret Birliği" adlı örgüt idi. Bu örgüt, İzmir ticaret aleminin birbirleriyle yardımlaşarak, iktisadi etkinliklerin millileştirilmesini, yeni girişimcilerin ve tüccarların ortaya çıkıp, gelişmesi için çaba harcamaktaydı. Bu ise, temelleri II. Meşrutiyet yıllarında atılan, ancak savaşlar nedeniyle tam olarak uygulanamayan Milli İktisat projesinin Cumhuriyet döneminde uygulanmaya başlamasından başka bir şey değildi.

İktisadi hayata ve piyasalara egemen olmak isteyen İzmirli'lerin bankacılık, finans ve işletme kredisi konusunda ciddi sıkıntıları vardı. Çünkü Cumhuriyet'in ilk yıllarında bile İzmir'de faaliyet gösteren milli sermayeli banka sayısı çok azdı ve yabancı sermayeli bankalar da Türk girişimcilere kredi açma konusunda yeterli desteği sağlamıyorlardı. Bunun üzerine İzmir ahalisi dönemin valisi Kazım (Dirik) Paşanın öncülüğünde milli sermayeli bir banka kurmaya girişmişlerdir. İzmir Esnaf ve Ahali Bankası adıyla 1928 yılında faaliyete başlayan banka, tam bir halk birlikteliği olup, örgütlenme modeli açısından Türk iktisat tarihinde benzeri olmayan bir oluşum idi. Buraya kadar yaşanan gelişmeler, Cumhuriyet'in ilk evresini kapsamaktadır ve bu ilk evrede İzmir, ticaret kenti olarak eski konumunu elde etmeye, başka bir deyişle Osmanlı dönemindeki liman kent birikimini tekrar kurgulamaya çalışmıştır.

İzmir ve Ege'nin ticaretten sanayiye dönüşümü, 1945'de II. Dünya Savaşından sonradır. 1950 sonrasında Marshall yardımlarıyla tarımda mekanizasyona gidilmesiyle Ege'nin kaderi yeniden çizilmiş, hızlı bir değişim göstererek, özellikle İzmir, tarımsal ticaret ağırlıklı bir kent olmaktan sıyrılıp, sanayi ağırlıklı bir kent olmaya yönelmiştir. 1960'lı yıllarda planlı ekonomik kalkınma döneminde İzmir, hızlı bir sanayileşme sürecine girmiştir. 1970'li yılların ilk yarısı İzmir'de sanayiinin hızlanarak, çeşitlendiği bir dönem olmuş, tarım girdili sanayi yapısından sıyrılarak, tarım dışı yani, kimya, demir - çelik, otomotiv, kağıt gibi endüstriye dönüşmüştür. İzmir 1950'li yıllardan itibaren, sanayileşme açısından önemli sıçramalar yapmışsa da, 1980'li yıllardan itibaren devlet tarafından gerçekleştirilen altyapı yatırımlarından yeterince yararlanamayınca, iktisadi olarak gerilemeye başlamıştır. Ancak iktisadi olarak bu gelişme evrelerinde İzmir köyden kente göç alarak, nüfus ve kentsel yerleşim açısından büyük değişimler yaşamıştır.

Kentin Yeniden Yapılanması

Cumhuriyet rejimi, 1922'de yanmış, yıkılmış bir kentin üzerine yeni bir İzmir inşa etmek zorundaydı. Burada yaşayan insanların doğru dürüst barınabilecekleri evleri yoktu. Fakat bu dönemde, imar faaliyetlerine girişebilmek için para ve uzman yoktu. Hepsinden önemlisi, yapım ustası dahi bulabilmek çok zor bir işti, bu koşullar altında İzmir şehrinin yenilenmesi çok zordu.

İzmir'in imarı için 1925 yılında yurt dışından uzmanlar getirilmiştir. Bu uzmanlar, yeşil alanları, düzenli sokakları, bahçe içinde iki katlı evleri, geniş ve ortası ağaçlıklı bulvarları hedefleyen, Avrupa kentleri tarzında bir imar planını hazırlamışlardı. İdeal olarak hazırlanmış bu plan, iki katlı bahçeli konutlar dışında, 1929 dünya ekonomik bunalımı nedeniyle uygulanamamıştır. İki katlı bahçeli konutlar ise, 1960 ve 1970'li yıllarda İzmir'in sanayileşme ve zenginleşmesine paralel, yoğun yaşanan göçle birlikte, hızlı yapılaşmaya kurban edildi ve dışarıya doğru genişleyemeyen kent, yukarıya doğru yükselerek 8 - 10 katlı binalara dönüştü.

İzmir'in imar çalışmaları içinde en önemli kazanımlarından birisi, hiç kuşkusuz Cumhuriyet Meydanı ve bu meydana yer alan Atatürk anıtıdır. 1925 yılında yapımı tasarlanan meydan ve anıt, ancak 1929 yılında projelendirilmiş ve İtalyan heykeltıraş Canonica'ya ısmarlanmışsa da, ekonomik bunalım nedeniyle ancak 1932'de dönemin Belediye Reisi Behçet Uz'un çabaları ile tamamlanabilmiştir.

Yangın yerlerinin imarı çalışmaları sırasında yapılacak kamusal binaların mimarisine özen gösterilip, erken Cumhuriyet dönemi mimarisi oluşturulmaya çalışılmıştır. Günümüzde Fevzi Paşa ve Gazi

Bulvarları civarında görebildiğimiz, Vakıflar Bankası, Osmanlı Bankası, Kardiçalı Han, Kavaflar Çarşısı, Borsa Binası, İtfaiye Binası ile İzmir Milli Kütüphane ve Operası bu mimari akımın ayakta kalmış ender örnekleri ve prestij yapılarıdır.

Basın, Kültür ve Eğitim Hayatında Canlanma

9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluşu sonrasında İzmir basını ve kültür hayatı yeni bir gelişme sürecine giriyordu. Daha önce belirtmiş olduğumuz ve İzmir'de bu tarihe kadar varlığını sürdüren yabancı dildeki gazetelerin etkinliği sona erdi diyebiliriz. Ülkede milli bir devlet oluşturulma çabalarına paralel olarak, Osmanlı döneminden beri devam eden İzmir basını yeniden, özellikle ulusal çıkarlar doğrultusunda örgütlenmeye başlamışlardı. Bunların yanında yeni gazetelerin de yayın hayatına girdiğine tanık olmaktadır. 1923 yılında temel ilkesini milliyetperverlik olarak belirleyen ve kurucuları arasında İzmir'in kültür hayatında önemli rol oynayan Hasan Ali Yücel, Çiftçi Necati, Esat Çınar gibi isimlerin olduğu Türk Sesi gazetesi yayın hayatına girmiştir. Bunun yanında Haydar Rüştü'nün Anadolu gazetesi yeniden yayın hayatına girerken, Yanık Yurt ismiyle yeni bir gazete daha yayınlanmaya başlamıştır. 1924 yılında İzmir basınında önemli bir gelişme daha yaşanır ve Yeni Asır gazetesi Selanik'ten İzmir'e taşınır. Ayrıca Hizmet, Halkın Sesi ve Memleket gazetesi İzmir'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayınlanan gazeteler olarak gözükmektedir.

Cumhuriyet döneminde basının yanı sıra, kitap basımında da önemli gelişmeler yaşandığına tanık olmaktadır. Özellikle 1928'de harf devriminden 1950 yılına kadar, 1795 adet kitap basılmıştır. Eski harflerle, İzmir'de, aşağı yukarı 500 kitap basıldığı göz önüne alınırsa, 20 yıl gibi kısa bir dönemde 1795 kitabın basılması İzmir'in kültürel hayatında son derece önemli bir gelişmeyi işaret etmektedir. İzmir'in kültür hayatında, 1927 yılında yayınlanmaya başlayan ve yazarları arasında dönemin ünlü kültür, sanat ve siyaset adamlarının yer aldığı, Fikirler dergisi çok önemli bir rol üstlenmiştir. Görüldüğü üzere Cumhuriyet döneminde İzmir, ulusal basın ve yayın çalışmaları açısından son derece önemli bir düzeye gelmiştir.

Kozmopolit Osmanlı döneminde tiyatro ve sinema gibi kültürel faaliyetlerde levantenler, yabancılar ve gayrimüslim Osmanlı tebaası ön planda yer almaktaydı. Cumhuriyet sonrasında başta İzmir Halkevi ve Milli Kütüphane Tiyatrosu olmak üzere, Nazım Şinasi Bey'in İzmir Sinema ve Tiyatrosu ve bundan başka, turneye çıkan tiyatrolar aracılığıyla, bu önemli kültür alanında da canlanma sağlanmıştı. Sinemacılık alanında da önemli adımlar atılmaya başlanmış, Palas, Asri, Kulüp, Lale, Sakarya, Milli ve Milli Kütüphane Sinemaları ismini taşıyan bir çok sinema, İzmirli'lere kültürel hizmet sunmaktaydı.

İzmir'de Cumhuriyet döneminde eğitim alanında çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Mevcut eski okulların yanında, özellikle Kurtuluş Savaşı'nın anısını canlandırmak için Hakimiyet-i Milliye, Misak-ı Milli, İstiklal, Cumhuriyet gibi adları taşıyan ilkokullar açılmıştır. Ortaokulların sayısı artırılmış, Atatürk Lisesi adıyla yeni bir lise kurulmuştur. Ayrıca İzmir'de Üniversitenin temeli kabul edeceğimiz Yüksek Ticaret okulu da bu dönemde eğitime açılmıştır.

XXI. yüzyılın başında bulunduğumuz bu dönemde İzmir, üç üniversitesi, yüzlerce lise ve ilköğretim okulu ve yüz binlerce öğrencisi ve bir çok kültür ve sanat kuruluşuyla bir büyük şehir olup, geleceğe umutla bakabilmektedir.

VI. BÖLÜM

İZMİR'İN

TARİHSEL MEKAN VE BİNALARINDAN ÖRNEKLER

TEPEKULE HÖYÜĞÜ (BAYRAKLI):

Kentin başlangıcı hakkında bugün Bayraklı semtinde yer alan ve Tepekule olarak bilinen ören yerinin, eski İzmir'in kuruluş yeri olduğuna pek şüphe bulunmamaktadır. Burasının kuruluş yeri olarak seçilmesi, dışarıdan gelecek saldırılara karşı savunma kolaylığı sağlamasındandır. Kuruluş yerinin tercihinde öne çıkan faktörlerin başında güvenlik kadar ticari aktivite de belirleyiciydi. Bir yarım ada üzerinde bulunuşu, kente doğal bir liman imkanı sağladığından, deniz ticaretine uygun ortam hazırlıyordu.

Bayraklı'da yapılan kazılarda elde edilen buluntular, İzmir'in kuruluşunun İÖ. 3000 yıllarına kadar indiğini göstermektedir. İzmir'in bu ilk döneminden geriye kalan en önemli miras, şehrin kendisidir. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda, kentin ızgara planlı, yani bir-birini dik kesen sokaklarla örülü bir yapıda olduğu anlaşılmıştır. Kente ilişkin önemli bulgular arasında iki tapınak, şehrin surları, sivil mimari örnekleri, cadde, sokak ve çeşmeler sayılabilir.

KADİFEKALE

İzmir'in yeniden kurulması, Türkçe'de Büyük İskender diye bilinen Makedonyalı Alexandros'a bağlanır. Büyük İskender İran seferinin başlarında, İÖ. 334 yılında Pers İmparatorluğu'nun Anadolu'daki ordusunu yendikten sonra, ordularıyla Efes üzerine ilerlemişti. Bu hareket sırasında İzmir yöresine geldiği ve söylenceye göre, şimdiki Kadifekale civarında ilahi bir işaret almış ve kendisinden orada yeni bir Smyrna kenti kurması istenmişti. Kentin kuruluşunun İskender'in önde gelen iki komutanı tarafından gerçekleştirildiği kabul edilmektedir. Bilindiği üzere Kadifekale, bu dönemin bir hatırası olarak kentin üzerinde bir taç gibi durmaktadır.

AGORA

İzmir, Roma İmparatorluğu döneminde önem kazanmış ve ticaret kenti olma özelliğini geliştirmiştir. Roma İmparatorluğu döneminde kentin pek çok eser kazandığı bilinmektedir. Cadde ve sokaklar taş döşeme ile kaplanmış, kentin görüntüsüne Roma mimarisi hakim olmuştur. Ancak ne yazık ki bu eserlerden büyük çoğunluğu günümüze ulaşamamıştır. Fakat Roma dönemi eserlerinden bazılarının kalıntıları, İzmir'in geçmişten getirdiği izler olarak kentte yaşamaktadır. Bu kalıntıların başında hiç şüphesiz Agora gelmektedir.

Her türlü tahribata uğramasına ve bakımsızlığına rağmen büyük bölümü günümüze ulaşabilmiş olan devlet agorası Roma dönemi yapıları içinde en dikkat çekici olanıdır. İS. 178 deki deprem sonrasında tamir edilmiş şeklini yansıtan agoranın bir bölümü de, kazı çalışması yapılmadığı için toprak altındadır.

KONAK MEYDANI

XVIII. yüzyılda başlayan, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinin kentlere yansıması, XIX. yüzyıl başlarına denk gelmiş ve bu dönüşüm, İzmir'in fiziksel yapısında yeni bir kentsel dokunun ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Bu nedenle imparatorluğun diğer kentlerinde olduğu gibi İzmir'de de, XIX. yüzyıl öncesinde kamusal bir merkez bulmamız mümkün değildir. Dolayısıyla İzmir'de böyle bir merkezin oluşumu, devletin modern bir monarşi olma yoluna girmesine bağlı olarak ortaya çıkabilmiştir.

Katip-oğlu Konağı

XIX. yüzyıldan itibaren oluştuğunu belirttiğimiz konak çevresindeki kamusal mekanın başlangıcı İzmir'in ünlü ayan ailesi Katipoğulları'na uzanmaktadır. 18. yüzyılın başından itibaren varlığını bildiğimiz aile, belirtilen yüzyıl içinde giderek güçlenmiş ve İzmir'in yönetiminde en etkili odaklardan birisi olmuştur. İşte Konak meydanı olarak bildiğimiz meydana adını veren yapı, Katipoğlu ailesinin konağıdır. Bu konağın dış avlusunu çevreleyen duvarların daha doğrusu cümle kapısının önündeki küçük boş alan, İzmir'in ilk Konak meydanıdır.

Konağın arka tarafında küçük bir türk mezarlığı olan sulu mezarlık, Meydanın denize doğru ucunda ise bugün de hala varlığını sürdüren Ayşe hatun camii yani Yalı camii yer alırdı.

II. Mahmut'un devlet yönetimini merkezileştirme amacıyla, ayanları tasfiye etmesinden Katipoğlu ailesi de nasibini almış ve konak, ailenin diğer mallarıyla birlikte 1816 yılında devletleştirilmiştir. Bundan sonra Konak, İzmir mutasarrıflarının ikametgahı ve aynı zamanda İzmir sancağının idari binası olarak hizmet vermeye başlamıştır. 1863 yılına gelindiğinde, Katip-oğlu ailesinden kalan ve yıkılmaya yüz tutan ve İstanbul'a yazılan raporlarda harabeye dönüştüğünden söz edilen konağın tamiri talep edilmekteydi. 1864'de İzmir, Aydın Vilayetinin merkezi haline getirilmiştir. Bu değişiklik hükümet konağı projesinin de yeniden ele alınmasına ve revize edilmesine neden olmuştur. Yeni hükümet konağının yapılırken binanın gösterişli olarak yapılması ve bir prestij kurumu olarak tasarlanması düşünölmüştür. İnşaat 1869-70 de başlayabilmiş ve 1872 de tamamlanabilmiştir.

Sarı Kışla

Yeniçeri ocağının 1826'da kaldırılması sonrasında yeni kurulan ordunun nefer ve subaylarını İzmir'de barındıracak, talimlerini yapabilecek ve ticaret açısından istikrarlı ortam oluşturmak amacıyla bir kışlanın inşa edilmesi acil bir durum olarak ortaya çıktı.

Bugün Konak Meydanı olarak bildiğimiz alanın 1826 yılından önceki durumunu görme şansımız olsaydı, yukarıda belirttiğimiz gibi sarı kışlanın yerleştirildiği sahada 10 sabun atölyesi, büyük bir tuzhane, 4 kahvehane, 3 manav dükkanı, 3 meyhane, çeşitli vakıf dükkınları, 44 odalı bir Yahudi-hane ve bazı evlerden oluşan bir doku ile karşılaşacaktık. 1826 yılında İzmir muhafızı Hasan Paşa ve İzmir kadısına yazılan emirde, kışlanın yapılması için gerekli hazırlıkların tamamlanması, özellikle deniz kenarında bir yer seşitilmesi isteniyordu. Deniz kıyısında kışla yapılabilecek büyüklükte bir arsa bulunmadığından, saymış olduğumuz ticarethane ve evlerin satın alınarak yıkılması, denizin doldurulması ve açılacak bölgede kışla binasının yapılması kararlaştırılmış ve bu çalışmalar sonrasında 1829 yılında ünlü Sarı Kışla tamamlanarak, faaliyete girmiştir. Katip-oğlu konağının idari bir bina olarak kullanılmaya başlanması ve Sarı Kışlanın 1829 da bitirilmesiyle kamusal bir mekanın oluşumunun ilk evresi tamamlanmıştı.

Rıhtımın Oluşturulması

İzmir'in idari merkezi olarak Konak Meydanının oluşmasının ikinci evresi, 1850'li yıllarda başlamıştır. Bu bağlamda yapılan yatırımların başında yeni rıhtımın inşası (1867-1876) gelmektedir. Rıhtım projesi, İzmir'in eski limanı yani iç limanın doldurulması sonucunu da doğurduğundan, kentin denizden görünümü iyiden iyiye değişiyordu. Bu değişim iç liman girişindeki Liman kalenin yıkılmasıyla iyice belirginleşti.

Hastane

Türkler dışındaki bütün toplulukların İzmir'de hastanesi olduğu halde, Türklerin ilk hastanesi 1849'da Gureba-yı Müslimin adıyla inşa edilir. 1909'dan sonra yaygınlaşan memleket hastaneleri kapsamında, eski hastane 3. bloku yapılarak genişletilir.

İdadi/Adliye

1886 Temmuzunda İzmir İdadisi olarak eğitim faaliyetlerine başlar. İşgal döneminde işgal komiserliği tarafından mahkeme olarak kullanılır ve bu işlevini 1922 den sora 1970'de yanıncaya kadar sürdürür.

Hapishane

1838 Brüksel anlaşması, tüm Osmanlı ülkesinde olduğu gibi, İzmir'de de bir hapishanenin açılmasını gerekli kılmıştır, bunun üzerine, Cezayir hanı hapishane olarak kullanılmaya başlanmıştır. Hükümet Konağının yapılması sırasında vilayet hapishanesinin de inşası gündeme gelmişse de, ancak 1912 yılında günümüzde Konak'ta çok katlı otopark olarak kullanılan yerde hapishane yapılmıştır.

Saat Kulesi

Saat kulesi, konak önü veya kışla meydanı olarak bilinen alanın ortasına yakın bir yerde, dönemin valisi Kamil Paşa ve Belediye Reisi Eşref Paşa'nın gayretleriyle inşaatına 1 Eylül 1900 tarihinde başlanmış ve yaklaşık bir yıl süren bir yapım süresinden sonra, dönemin Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit'in 25. cülus (tahta çıkış) kutlamaları çerçevesinde 1-Eylül-1901 tarihinde törenler ve şenliklerle açılmıştır.

Asansör

İzmir'in Karataş semtinde, Mithatpaşa Caddesi'nden yaklaşık 40 metre yükseklikteki Halil Rıfat Paşa Caddesine çıkmak için, 1907'de İzmir tüccarlarından Nesim Levi tarafından yaptırılmıştır. 1942 yılında bir başka işadamı Şerif Remzi Reyent'e devredilen asansör, 1977 yılında belediyeye bağışlanmıştır.

Kordon

1860'lı yıllara kadar İzmir'de düzenli liman ve rıhtım bulunmamaktaydı, bu durum, gemilerin yükleme ve boşaltma işlemlerinde güçlük yarattığı gibi, kaçakçılığa da büyük çapta olanak sağladığından gümrük gelirlerinde önemli kayıplara yol açmaktaydı. 1860'lı yılların ortalarında demiryolu hatlarının işletmeye açılması ve yöreden gelen malların akışının hızlanması ve artması nedeniyle, büyük tonajlı gemilerin rahatça yanaşıp, yükleme boşaltacak yapabilecekleri bir rıhtıma ihtiyaç duyulmuştur. 1867'de J. Charnaud, A. Baker ve G. Guerracino adlı İngiliz tüccarların kuracakları kumpanyaya Rıhtım inşaatının imtiyazı verilmiştir. Şirket 1869'da inşaatı başladı ve rıhtımın önemli bir bölümü, 1876 yılında tamamlanarak hizmete açıldı. İngilizler'in Alsancak Garını kurmaları, ardından Gümrük önünden Alsancak'a kadar Rıhtım yapılması ve rıhtıma tramvay hattının döşenmesi, İngilizler'i ticari ilişkilerde ön plana çıkarmıştır. Birinci Kordon'a döşenen tramvay hatları ile gündüzleri yolcular taşınırken, geceleri tramvay hattında çalışan tren katarları, Alsancak Garı'na gelen malları Birinci Kordon'dan geçirek İzmir Limanına taşıyarak, gemilere yüklenmesine yardımcı olmaktadır.

Alsancak Garı

1856 yılında İzmir-Aydın demiryolu hattının yapılması için imtiyaz, İngiliz girişimci Wilkin ve dört arkadaşına verildi. İmtiyaz 1857 yılında "İzmir'den Aydın'a Osmanlı Demiryolu" kumpanyasına devredildi ve Alsancak Garından başlayan 133 kilometrelik İzmir-Aydın demiryolu hattı, 1866 yılında hizmete açıldı.

Kızlarağası Hanı

İzmir'in ticari etkinliklerinin başlaması üzerine, XVIII. yüzyıldan itibaren denize yakın ticaret bölgesinde hanlar inşa edilmeye başlanmıştır. Hanlar, İzmir'in Osmanlı-Türk çehresini yansıtan binalardır. Bu binalardan günümüze kalan örnekler son derece azdır. Günümüzde restore edildikten sonra önemli bir merkez haline gelen Kızlarağası hanı, 1744 yılında Sultan I. Mahmut'un Kızlarağası Hacı Beşir Ağa tarafından yaptırılmış, iki katlı, dört kapılı bir handır.

Hisar Camii

Hisar Camii adını, yapıldığı dönemde yanbaşıında bulunan Hisardan almıştır. Bu camii İzmir'in tarihsel iş merkezinde olup, 1597 yılında Yakup Bey tarafından yaptırılmıştır. Ortadaki büyük kubbesi sekiz adet fil ayağı üzerinde durmakta, yanlarda üçer büyük, arkada üç küçük ve son cemaat yerinde de yedi küçük kubbesi ile tek şerefeli minaresi bulunmaktadır. Mihrap, minber ve vaaz kürsüsü son derece özenle süslenmiş olup, günümüze oldukça sağlam bir biçimde ulaşmıştır.

Yalı (Konak) Camii

XVIII. yüzyılda yapıldığı dönemde deniz kenarında bulunduğu için Yalı ismini alan bu camii, Ayşe hatun ismiyle de anılmaktaydı. Caminin yapım tarihi hakkında 1755 ve 1774 olmak üzere iki farklı tarih ileri sürülmektedir. Ancak XVIII. yüzyıla ait olan bu eseri, İzmirli Ayşe Hatun, deniz kıyısındaki medresesinin avlusuna Kütahya çinileriyle bezeli, tek minareli zarif biçimde yaptırmıştır.

Cumhuriyet Meydanı ve Atatürk Anıtı

1922 yangını sonrasında İzmir'in imar çalışmaları içinde en önemli kazanımlarından birisi, hiç kuşkusuz Cumhuriyet Meydanı ve bu meydanda yer alan Atatürk anıtıdır. Meydan ve anıt, kentsel planlama bakımından en önemli göstergelerinden birisidir. 1925 yılında yapımı tasarlanan meydan ve anıt, ancak 1929 yılında projelendirilmiş ve İtalyan heykeltıraş Canonica'ya ismarlanmışsa da, ekonomik bunalım nedeniyle ancak 1932'de dönemin Belediye Reisi Behçet Uz'un çabaları ile tamamlanabilmiştir.

İzmir Milli Kütüphane ve Elhamra Sineması

Türkiye'nin Milli adını taşıyan ilk Kütüphanesi olan İzmir Milli Kütüphanesi, İttihat ve Terakki Fırkası'nın çabalarıyla, 1912 yılında okumuş, kültürlü Türk gençlerinin yetiştirilmesi amacıyla, Beyler Sokağındaki Salepci-zade Konağının selamlık bölümünde hizmete girmişti. Bu günkü binasının yapımına 1922'den sonra başlanarak, 1926 yılında Elhamra Sineması tamamlanarak hizmete açılmış, kütüphane binası ise 1933 yılında tamamlanabilmiştir. Bu anıt eserin projesi Mimar Tahsin Sermet Bey tarafından Neo-Klasik tarzda hazırlanmıştır.

Erken Cumhuriyet Dönemi Mimari Örnekleri

1922 yangını, İzmir'e çok büyük bir yangın yeri hediye etmişti. Yangın yerlerinin imarı çalışmaları sırasında yapılacak kamusal binaların mimarisine özen gösterilip, görkemli yapılarla, erken Cumhuriyet dönemi mimarisi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu binalardan bazıları Fevzi Paşa Bulvarı ve Gazi Bulvarı girişinde bulunup, günümüze kadar varlığını sürdürmüşlerdir.

a- Vakıflar Bankası Binası (Çatalkaya Hanı)

Günümüzde Vakıflar Bankası olarak hizmet veren, Fevzi Paşa Bulvarı girişinde sağ köşede bulunan bina, Mimar Kemal Bey tarafından 1931 yılında Çatalkaya adını taşıyan bir iş hanı olarak yapılmıştır. İzmir'in imarı çalışmaları sırasında yapılan bina, erken Cumhuriyet döneminin 1. Milli Mimari akımının ve Art Deco stiline özelliklerini taşımaktadır.

b- Osmanlı Bankası

Osmanlı Bankası'nın İzmir Şube binası olarak yapılan bina, Fevzi Paşa Bulvarı girişinde sol köşede bulunmaktadır. 1926 yılında Mimar M. Mongeri tarafından yapılan bina, 1. Milli Mimari akımının örneklerindedir. Özgün bir mimarisi olan eser, İzmir'de erken Cumhuriyet dönemi binalarının önde gelenlerindedir.

c- Ziraat Bankası

Gazi Bulvarı üzerinde yer alan Ziraat Bankası binası, 1930 yılında yapılmıştır. Erken Cumhuriyet dönemi eserlerinden olan bu bina, hem 1. Milli Mimari akımının, hem de Art Deco stiline özelliklerini taşımaktadır.

d- Borsa Sarayı

İzmir Ticaret Borsası Türkiye'nin ilk ticaret borsası olup, 1891 yılında faaliyete başlamıştır. Ancak kuruluşundan itibaren bir çok bina değiştiren Borsa, şimdiki hizmet binasına ancak 1928 yılında kavuşabilmiştir. Yangın mahallinin imarı çalışmalarında İzmir Belediyesi tarafından verilen arsa üzerine yapılan binanın Tahsin Sermet Bey olup, bina 1. Milli Mimari akımın özelliklerini yansıtmaktadır.

İzmir Devlet Tiyatrosu (Eski Türk Ocağı Binası)

1925 yılında Türk Ocağı İzmir Şubesi binası olarak yapılan eserin mimarı, Yüksek Mimar Necmettin Emre Bey'dir. Yapı 1. Milli Mimarlık tarzının özelliklerini taşıyan, kubbeli, iki katlı zarif bir örnektir.

Saint Polycarpe Kilisesi

Katolik inancına göre İzmir'in koruyucu azizi olarak kabul edilen Saint Polycarp'ın hatırası için yapılmış Katolik kilisesidir. Kilisenin yapımı 1625 yılına kadar gitmektedir. Yapıldığında deniz kenarında olan, günümüzde Gazi Osman Paşa Bulvarı üzerindeki bu kilise, bir çok tadilat geçirdikten sonra 1898'de

son şekli almıştır. Kilisenin bu son halini gerçekleştiren mimar, İzmir Saat Kulesinin de mimarı olan Raymond Pere'dir.

Beth İsrail Sinagogu

Mithat Paşa caddesi üzerinde bulunan bu Sinagog, Kamil Paşanın Aydın Vilayeti Valiliği döneminde (1895-1907), Karataş civarında yaşayan Museviler'in ibadetlerini yapabilmeleri için inşa edilmiş, İzmir'in en büyük ve seçkin havrasıdır.

Fuar

Ticari ilişkilerin yoğun yaşandığı bir liman kent olan İzmir, Yunan işgali ve sonrasında kentin yanmasıyla, bu özelliğini yitirmişti. Kurtuluş sonrası kentin uluslar arası ticari kimliğinin yeniden canlandırılması, ürünlerinin dış pazarlara tanıtılması ihtiyacı vardı. Bunun için daha 17 Şubat 1923'te gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi sırasında İzmir Fuarı'nın temeli sayılabilecek, Yerli Malları sergisi düzenlenmiştir. Bu geçici sergiden sonra, 1927 yılında Vali Kazım Paşa'nın girişimleriyle, 9 Eylül Meşheri adıyla sergiler, önce Mithatpaşa Sanat Enstitüsünde, daha sonraları günümüzde Efes Oteli olan sahada açılmıştır. 1931 yılında uluslar arası statüye kavuşan İzmir Fuarı, 1936 yılından itibaren, yangın yerlerini imar etmek amacıyla yapılan Kültürpark'ta düzenlenmeye başlamıştır.

Hazırlayan: Sabri Yetkin - Fikret Yılmaz